

Osmanlı Mirası Araştırmaları Dergisi / Journal of Ottoman Legacy Studies

ISSN 2148-5704

www.osmanlimirasi.net

osmanlimirasi@gmail.com

Cilt 8, Sayı 20, Mart 2021 / Volume 8, Issue 20, March 2021

**YOLSUZLUK, YOKSULLUK VE GÖÇ SARMALINDAKİ BİR SANCAĞIN
TEFTİŞİ: ALİ RIZA EFENDİ VE GÜMÜŞHANE**
*Inspection of a Sanjak in Corruption, Poverty and Migration: Ali Riza Efendi
and Gumushane*

Makale Türü/Article Types : Araştırma Makalesi/Research Article
Geliş Tarihi/Received Date : 18.01.2021
Kabul Tarihi/Accepted Date : 09.03.2021
Sayfa/Pages : 167-186
DOI Numarası/DOI Number : <http://dx.doi.org/10.17822/omad.2021.186>

İbrahim SERBESTOĞLU

(Doç. Dr.), Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Çarşamba İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Tarih Bölümü, Samsun / Türkiye, e-mail: ibrahimserbest53@hotmail.com, ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-7431-1678>

Atıf/Citation

Serbestoğlu, İbrahim, "Yolsuzluk, Yoksulluk ve Göç Sarmalındaki Bir Sancağın Teftişi: Ali Rıza Efendi ve Gümüşhane", *Osmanlı Mirası Araştırmaları Dergisi*, 8/20, 2021, s. 167-186.

Osmanlı Mirası Araştırmaları Dergisi (OMAD), Cilt 8, Sayı 20, Mart 2021.

Journal of Ottoman Legacy Studies (JOLS), Volume 8, Issue 20, March 2021.

ISSN: 2148-5704

YOLSUZLUK, YOKSULLUK VE GÖÇ SARMALINDAKİ BİR SANCAĞIN TEFTİŞİ: ALİ RIZA EFENDİ VE GÜMÜŞHANE

*Inspection of a Sanjak in Corruption, Poverty and Migration: Ali Rıza Efendi and
Gumushane*

İbrahim SERBESTOĞLU

Öz: Değişim, yapısı itibarıyla taşları yerinden oynattığı için zorlu bir süreçtir. Mevcuttan şikâyet edenler dahi bir süre sonra kendilerinin de değişmesi gerektiğiyle yüzleşmek zorunda kalabilirler. Diğer bir ifadeyle değişim dönüşümü de beraberinde getirdiği için uygulama sürecinde şikâyet edilen durum aranır hâle gelebilir. Tanzimat reformları büyük oranda bu değişim ve dönüşüme örnek teşkil etmektedir. Vergi toplanmasında muhassılların görevlendirilmesi örneğinde olduğu gibi birçok karardan kısa sürede vazgeçilmek zorunda kalınmıştır. Kanun üstünlüğü, vergi adaleti, insan hakları gibi vaatler karşısında umutlanan ahali, taşra meclislerinin ve kaza müdürlüklerinin getirdiği yerel siyasi ortamda ezilmekten kurtulamamıştır. Çalışmamız Tanzimat Dönemi Osmanlı taşrasına Gümüşhane sancağı üzerinden bakarken, reformların denetlenmesini de 1863 yılında başlayan teftişler çerçevesinde incelemektedir. Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi belgelerine dayalı olarak yapılan bu çalışma, maden ocaklarının kapanmasıyla ekonomik sıkıntılara düşen Gümüşhane ahalisinin çareyi göç etmekte bulduğunu ortaya koymaktadır. Ayrıca yerel siyasi aktörlerin sancağın mülki yapısını güçlerine göre şekillendirdiklerini, hukuki kararlara etkilerinin sıradanlaştığını göstermektedir. Gayrimüslim Osmanlı tebaasının göçlerinde yolsuzluk, yoksulluk ve gayrimüslim ahalinin aralarındaki çatışmaların rol oynadığını iddia etmektedir.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı Devleti, Gümüşhane, Tanzimat, Teftiş, Göç

Abstract: Change, due to its nature, is a challenging process, as it dislodges the stones. Even those who complain about the situation may have to face with the fact that they need to change themselves after a while. In other words, the situation complained of may become sought after because change brings along transformation. Tanzimat reforms largely set an example for this change and transformation. Many decisions had to be abandoned in a short time, as in the example of assigning muhassıl in tax collection. The people, who hoped with the promises such as rule of law, tax justice and human rights, could not escape from being crushed in the local political environment brought about by provincial councils and district directorates. While our study looks at the Tanzimat Ottoman countryside through the Gümüşhane Sanjak, it also examines the control of reforms within the framework of the inspections that started in 1863. This study, which is based on the documents of the Presidential Ottoman Archive, reveals that the people of Gümüşhane, who fell into economic difficulties with the closure of the mines, found the solution to emigrate. It also shows that local political actors shaped the civil structure of the sanjak according to their power and their influence on legal decisions had become commonplace. It is claimed that corruption, poverty and conflicts between non-Muslim people played a role in the migration of non-Muslim Ottoman subjects.

Keywords: Ottoman State, Gümüşhane, Tanzimat, Inspection, Immigration

Giriş

Tanzimat'ın ilanı Osmanlı modernleşmesinde yeni bir safhanın başlangıcıydı. Reformlar kişisel çabaların bir parçası olmaktan çıkıyor, devlet politikasına dönüşüyordu.¹ Meclis-i Vâlâ'nın Tanzimat reformlarının planlaması ve uygulanmasının yanında kazanımların korunmasındaki rolü kurumsal hareketin en açık işaretlerinden birisiydi. Muhlifler hukuki

¹ Ali Akyıldız, "Tanzimat", *İslam Ansiklopedisi*, 40, TDV Yay., Ankara 2011, s. 1-10.

süreç işletilerek saf dışı bırakılıyordu.² Bu tutum bile Tanzimat'ın, kanun / hukuk vurgusunun tezahürü olarak görülmelidir. Devlet bir yandan can, mal, ırz ve namus güvencesi verirken bir taraftan da Batı hukukunun resepsiyon sürecini başlatıyordu.³

İstanbul'da siyaset Babıali'de kaynayan kazana dönüşmüşken taşrada da durum farklı değildi. II. Mahmud'un zapturapt altına aldığı âyanlar, Tanzimat'la birlikte taşra meclislerinde yerini alarak veya kaza müdürlüğü yarışına girerek bir nevi *siyasete* atılmıştı.⁴ Merkezî idarenin, reformları hayata geçirmek üzere insana, sermayeye ve zamana ihtiyacı vardı.⁵ Eğitim alanında yapılan atılımlarla kamu görevlileri artık kalemiyede değil okullarda yetiştirilmeye başlandı.⁶ Taşrada görevlendirilen bu *mektepli* memurlardan, devletin yeni yüzü ve reformların uygulayıcısı olmaları bekleniyordu. Ancak *viücu-ı memleket*, bölge dışından gelen idarecilere sıcak bakmıyordu. Babıali, kaza müdürlerinin yerel ahali arasından tayin edilmesine karar verdi.⁷ Bu yöntemle yerelde kanaat önderlerinin nüfuzunu kullanmanın yanında yol, köprü, mektep gibi bayındırlık işlerinde vakıfların rolü ahali üzerine yıkılıyordu. Bir diğer ifadeyle reformların finansmanı devletle halk arasında paylaşılıyordu.

Babıali'nin çabalarına rağmen reformları hayata geçirmek kolay değildi. Taşraya gönderilen talimatlara rağmen beklenen sonuç alınamıyordu. Babıali, kararlılığını göstermek, aksaklıkların sebeplerini ortaya çıkartmak için taşraya teftiş heyetleri görevlendirme kararı aldı.⁸

Tanzimat'ın ilanının üzerinden henüz bir yıl geçtiği hâlde Meclis-i Vâlâ-yı Ahkâm-ı Adliye azası Ali Hikmet Beyefendi⁹ ile Çerkeşi Mehmed Efendi başkanlığında heyetler Anadolu ve Rumeli cihetlerine gönderildi. 1842 yılında eski Hariciye Nazırı Rıfat Paşa ile Meclis-i Vâlâ eski reisi Hasib Paşa müfettiş olarak tayin edildiler. Rıfat ve Hasib Paşaların eski konumları dikkate alındığında Babıali'nin taşra üzerinde etkisini arttırmak istediği düşünülebilir. Çünkü memurların Tanzimat'ın getirdiği değişimi hayata geçirmekte isteksiz davrandıklarına dair şikâyetler çoğalmıştı. Üstelik reformlar uygulamaya konulmadıkça yabancı devletler Osmanlı idaresine müdahale ediyorlardı. Heyetlerin başarılı olamadığını 1850 yılında eski Filibe Valisi İsmet Paşa ile Tırhala Mutasarrıfı Sami Paşa'nın¹⁰ görevlendirmeleri esnasında "artık böyle kanunsuz işlere cesaret eden olur ise" diyerek devletin kılıcının keseceğinin işaretini veren ifadeden anlamak mümkündür. Çok geniş alanları denetlemekle görevlendirilen İsmet ve Sami Paşaların mıntıklarının bir kısmı kısa süre sonra Şekip Efendi ile Osman Efendi'ye tevdi edildi. Ancak zaman geçtikçe hem Osmanlı tebaası daha da umutsuzluğa düşüyor hem de dış güçlerin müdahalesine bahane oluşturuluyordu. Nitekim 1860 yılında Sadrazam Kıbrıslı Mehmed Emin Paşa, suiistimalleri ortadan kaldırmak ve hukuku tesis etmek için Rumeli teftişine çıktı. Paşa'nın, sorunların çözümünde geç kalındığına yönelik ifadesi teftişinin sonucunu özetleyen cümlesiydi.¹¹ Ancak devlet var oldukça çözüm bulması da bir zorunluluk, devlet olmanın gereği idi. 1861 yılında Osmanlı tahtına Abdülaziz geçmişti. Mali durumun iyi olduğunu söylemek imkânsızdı. Bu dönemde yeni bir heyecanla 1863 yılında

² Mehmet Seyitdanhoğlu, *Tanzimat Devrinde Meclis-i Vâlâ (1838-1868)*, Ankara 1999.

³ Gülnihal Bozkurt, *Batı Hukukunun Türkiye'de Benimsenmesi Osmanlı Devleti'nden Türkiye Cumhuriyeti'ne Resepsiyon Süreci (1839-1939)*, Ankara 1996.

⁴ II. Mahmud ayanlardan itaat etmeyenleri ortadan kaldırdığı hâlde biat edenlere dokunmamıştır. Bu aileler taşrada yerel ölçekte ve devlet kontrolünde varlıklarını sürdürmüşlerdir. Özellikle Tanzimat dönemi meclislerde ve kaza müdürlüklerinde bu aile üyelerinin varlıkları dikkat çekicidir. Bk. Abdullah Saydam, "Trabzon'un İdarî Yapısı ve Yenileşme Zarureti (1793-1851)", *OTAM*, 18, Ankara 2005, s. 285-317.

⁵ İlber Ortaylı, *İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı*, İstanbul 2014, s. 229-259.

⁶ Carter V. Findley, *Kalemiyeden Mülkiyeye Osmanlı Memurlarının Toplumsal Tarihi*, çev. Gül Çağalı Güven, İstanbul 1996.

⁷ Musa Çadırcı, *Tanzimat Döneminde Anadolu Kentlerinin Sosyal ve Ekonomik Yapısı*, Ankara 1997, s. 241.

⁸ İbrahim Serbestoğlu, "Tanzimat'ın Uygulanmasında Bir Yöntem Olarak Teftiş", *XVII. Türk Tarih Kongresi, 15-17 Eylül 2014, (IV. Cilt-II. Kısım)*, Ankara 2018, s. 765-778.

⁹ Mahir Aydın, *Ahmet Arif Hikmet Beyefendi Bir Tanzimat Devri Şeyhülislamı*, Ankara 2013.

¹⁰ Erdoğan Keleş, "Abdurrahman Sami Paşa'nın Rumeli Teftişi", *Asia Minor Studies*, 7/1, 2019, s. 46-71.

¹¹ Yonca Köksal, *Sadrazam Kıbrıslı Mehmed Paşa'nın Rumeli Teftişi*, İstanbul 2007.

Rumeli'ye Subhi ve Ziya Beyler,¹² Anadolu'ya da Ahmed Vefik¹³ ile Ali Rıza Efendiler görevlendirildi.¹⁴

Fevkalade teftiş memurlarından biri olup Gümüşhane sancağını da denetleyecek olan Ali Rıza Efendi Haziran 1816 doğumlu olup eski Burdur Mutasarrıfı Bursalı Sıtkızade Mehmed Şerif Efendi'nin oğluydu. 1832'de Hüdavendigâr Mütesellimi Hafız Ağa maiyetinde hükümet kalemünde memuriyete başlamıştı. 1835 yılında Sadaret Mektubî Odasında görevlendirildi. 1837'de Hâcegân rütbesi aldı. 1838 baharında dördüncü, sonbaharında ise üçüncü rütbeye ulaştı. Yeni görevi serasker mektupçuluğuydu. 1843 başlarında ikinci rütbeye terfi ve Mabeyn-i Hümayun Üçüncü Kitabetine tayin edildi. 1846 baharında da birinci rütbenin ikinci sınıf memurları arasına katıldı. İki yıl sonra Mabeyn-i Hümayun İkinci Kitabetinde görevlendirildi. 1850 yılı başlarında birinci rütbede birinci sınıf memurluğa terfi etti. Aynı yıl Evkaf-ı Hümayun Nazırı oldu. Bir yıl sonra Defter Emini olarak görevlendirildi. Ekim 1853'te rütbe-i bâlâ ile Anadolu Harp Ordusu Müsteşarlığı memuru olarak Kars'a gitti. 1856'da Meclis-i Muhasebe Başkanlığına getirildi. Bu görevi Harem-i Hümayun Masarifat, Evkaf-ı Hümayun, Hazine-i Hassa Nezaretlerindeki memuriyetleri izledi. Ardından Meclis-i Âli-i Tanzimat ve Meclis-i Müzayede-i İltizamat üyeliklerine getirildi. Mart 1862'de de üçüncü defa Meclis-i Vâlâ azası oldu. 1863 Mart'ında da Anadolu'ya teftiş memuru olarak görevlendirildi.¹⁵ Yolsuzluk, vergi adaletsizliği, hükümlülüğe dönüşmüş haksız tutuklamalar, imar ve muhacirlerin iskânı, eğitim ve sosyal hayatın düzenlenmesi gibi pek çok başlıkta çalışmalar yapıldı. Trabzon, Erzurum, Harput, Diyarbakir, Adana ve Maraş bölgelerini kapsayan teftiş mntukasındaki sorunları çözmek şüphesiz mümkün değildi. Zaten Trabzon eyaletinde sorunlar o kadar büyüktü ki Ali Rıza Efendi diğer şehirlerle neredeyse ilgilenemedi. Hatta Trabzon eyaletinin Gümüşhane gibi içeride kalan sancaklarına da çok kısa süre uğrayabilmiştir.

I. Teftiş Mntukası Olarak Gümüşhane'nin Durumu

Adını bölgedeki gümüş madenlerinden alan Gümüşhane,¹⁶ Trabzon-İran ticaret yolunun önemli bir durağıdır. Tuğrul Bey döneminde Selçuklu egemenliğine giren topraklar sonraki yıllarda tekrar Bizans kontrolüne geçmişse de Malazgirt zaferinin akabinde Emir Mengücek Gazi tarafından yine Türk hâkimiyeti sağlanmıştır. Fatih Sultan Mehmed'in 1473 yılında Otlukbeli Savaşı'nda Uzun Hasan'ı mağlup etmesiyle Gümüşhane'de Osmanlı asırları başlamıştır.¹⁷

1486 yılına ait Mufassal Tahrir defterinde Karye-i Palu Canca olarak kaydedilen Gümüşhane, 1515 ve 1583 yıllarına ait kayıtlarda ise Karye-i Eski Canca ve Karye-i Nefs-i Canca-yı Maden olarak iki birime ayrılmıştır. Yapılan yatırımlarla Gümüşhane'de yeni yerleşim birimleri meydana gelmiştir. Gümüşhane madenleri 16. yüzyılın sonlarında Erzurum defterdarının kontrolü altında işleniyordu. Başta askerî harcamaların finansmanını sağlamak üzere Osmanlı idaresi madenlerin işlenmesine özel önem vermiştir. Canca maden mukataası teşkil edilerek, yıllık geliri 1515'te 20 bin akçe iken 1572'de 120 bin akçeye ulaşmıştır. Emaneten veya mültezim aracılığıyla işletilen madenlerin gelirleri 17. yüzyılda da önemli oranda artmıştır.¹⁸

¹² Ziya bey kısa süre sonra İstanbul'a çağrılarak yerine Ahmed Cevdet Paşa gönderildi. Bk. Ahmed Cevdet Paşa, *Sultan Abdülhamid'e Arzlar (Ma'rûzât)*, haz. Yusuf Halaçoğlu, İstanbul 2010, s. 76-77.

¹³ M. Murat Öntuğ, *Ahmed Vefik Paşa'nın Anadolu Sağ Kol Müfettişliği*, Konya 2009.

¹⁴ İbrahim Serbestoğlu, *Tanzimat, Teftiş ve Canik Sancağında Modernleşme*, İstanbul 2019.

¹⁵ Erkan Tural, "Bir Bürokrat ve Bir Seyyah Gözüyle Canik (Samsun) Sancağı", *Çağdaş Yerel Yönetimler*, 17/1, 2008, s. 76-77.

¹⁶ Selahattin Tozlu, "Gümüşhane Adı Hakkında (IX-XIX. Yüzyıllar Siyaset ve Yerleşme Tarihi)", *Gümüşhane Tarihi (İl Oluşunun 85. Yılında Gümüşhane Tarihi ve Ekonomisi Sempozyumu Tarih Bildirileri) 25-26 Mayıs 2010*, Ed. Bayram Nazır-Kemal Saylan, Gümüşhane 2016, s. 473-501.

¹⁷ Metin Tuncel, "Gümüşhane", *İslam Ansiklopedisi*, 14, TDV Yay., İstanbul 1996, s. 273.

¹⁸ Bilgehan Pamuk, "XVII. Asırda Gümüşhane (Canca) Maden Mukataasına Dair Bazı Bilgiler", *A. Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 30, 2006, s. 168-184.

18. yüzyıla gelindiğinde III. Mustafa döneminde maden ocaklarını su basmıştı. Fransa'dan getirilen aletlerle suyun tahliyesine çalışıldı. Yaşanan su baskınları Gümüşhane'de madenciligi geriletmişti gibi, halkın yaşam kalitesini de düşürdü. Nitekim 1828-29 Osmanlı-Rus Savaşı'nda şehrin işgal tehlikesiyle karşı karşıya kalması halkın bölgeyi terk etmesine yol açtı. Ormanların yok olması, pahalılık ve yakıt sorunları da eklenince 19. yüzyılın ortalarında Gümüşhane yeni bir kaos ile karşı karşıya kaldı.¹⁹ 1847 yılında Tanzimat'ın bölgede uygulanmaya başlaması halkı çok da umutlandırmadı. Çünkü aynı yıl Sadaret'e gönderilen yazıda Gümüşhane kazasının Trabzon'dan ayrılarak eskisi gibi Darphane-i Amire'ye ilhakı veya Maliye Nezareti tarafından müstakil memur tayini ile idare edilmesi isteniyordu.²⁰ Bu talep, madenlerin idaresinin Gümüşhane'yi yönetmek, diğer bir ifadeyle Gümüşhane'nin varının yoğunun maden olduğunu ortaya koyuyordu. Çünkü 19. yüzyılda Gümüşhane'yi gezen seyyahların da dikkat çektiği gibi sancak dağlık arazi yapısına sahip ve geçim zordu.²¹

II. Yolunu Bulmak: Yolsuzluk

"*Selam verdim rüşvet değil diye almadılar*" sözü ile Kanuni dönemini eleştiren Fuzuli, Osmanlı toplumunda acı bir gerçeği kayda geçirir.²² Rüşvet, yolsuzluğun en önemli türlerinden biriydi. Tanımı yapılmadığından hediye-rüşvet ikilemi Tanzimat'ın ilk yıllarına kadar yaşandı. 1840 Ceza Kanunnamesi yeni bir dönemin başlangıcıydı.²³ Yolsuzluk suçlamasının muhataplarından birisi Koca Hüsrev Paşa'ydı. Meclis-i Vâlâ'da yargılandı ve siyasetten men edildi.²⁴ Ardı arkası kesilmeyen şikâyetlerin bir kısmı haklı görülse de masumiyeti ortaya konulan Tanzimat bürokratları da vardı.²⁵ Bürokrasinin gücü arttıkça siyaset hem merkezde hem de taşrada âyanlık dönemini aratmayan çatışmaları beraberinde getirdi. Taşrada Tanzimat meclisleri önemli bir mücadele alanıydı. Kaza müdürlükleri de meclislerdeki siyasi çekişmelere eklendiğinde hem yerelde ileri gelenler hem de bir "yabancı" olan vali, mutasarrıf ve kaymakamlarla vücut-i memleket arasında iktidar mücadelesi ortaya çıkıyordu.²⁶

1. Şiran Kazası Müdürü Esad Ağa Hakkındaki İddialar

Şiran kazası, Gümüşhane sancağının düz ve verimli topraklarına sahip kazalardan birisiydi. Merkezi, Karaca kasabası olan Şiran, Erzincan ile sınırdı. Kelkit'ten sonra en fazla köye sahip kazaydı.²⁷ Koğans, Yağmurdere ve Torul kazaları müdürlerinin maaşları 500 kuruş olduğu hâlde Şiran kazası müdürü 1.000 kuruş maaş alıyordu.²⁸ Kazanın büyüklüğü ve idari açıdan getirisinin de etkisiyle Şiran'ın mülki açıdan idaresi Gümüşhane ile Erzincan sancakları arasında daima gündemi işgal etmiştir. Bunun yanında kaza müdürlüğü de rekabetin odağı ve yolsuzluk iddialarının konusuydu.

¹⁹ Metin Tuncel, "Gümüşhane", s. 274.

²⁰ BOA, A. MKT. 71/66.

²¹ Necmettin Alkan, "Avrupalı Seyyahların Tasvirlerinde Gümüşhane ve Çevresi", *History Studies*, 2/1, 2010, s. 85-96; İsmail Köse, "İngiliz Seyyahların Günlüklerinde Gümüşhane Çevresi ve Trabzon Limanı'na Ulaşan Ticaret Yolları 1840-1900", *History Studies*, 4/1, 2012, s. 362-369; Kemal Saylan, *Seyyahların Gözüyle Gümüşhane (Osmanlı Dönemi)*, Gümüşhane 2016.

²² Mücahit Kaçar, "Fuzûlî Şikâyet-nâme'sinde Kimi Eleştirdi", *Bizim Külliye*, 83, 2020, s. 66-71. Osmanlı Devleti'nde rüşvetin yaygınlığı ve hukuki boyutu için bk. Ahmet Mumcu, *Osmanlı Devleti'nde Rüşvet (Özellikle Adli Rüşvet)*, Ankara 1969.

²³ Cengiz Kırılı, "hediye ekonomisi" olarak adlandırdığı düzende yaşananları *Yolsuzluğun İcadı* başlığı ile kitaplaştırmıştır. Bk. Cengiz Kırılı, *Yolsuzluğun İcadı 1840 Ceza Kanunu, İktidar ve Bürokrasi*, İstanbul 2015.

²⁴ Yüksel Çelik, "Tanzimat Devrinde Rüşvet-Hediye İkilemi ve Bu Alandaki Yolsuzlukları Önleme Çabaları", *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi*, 15, 2006, s. 25-64.

²⁵ Zafer Gölen, "Bosna Valisi Mehmed Vecihi Paşa'nın Muhakemesi", *Belleten*, 227, Aralık 2012, s. 849-877; Abdullah Saydam, "Tanzimat Devrinde Yolsuzluklarla Suçlanan Bir Vali: Mehmed Vecihî Paşa", *History Studies*, 12/2, Nisan 2020, s. 595-618.

²⁶ Hamdi Özdiş, *Taşrada İktidar Mücadelesi: II. Abdülhamid Döneminde Trabzon Vilayeti'nde Eşraf, Siyaset ve Devlet (1876-1909)*, Yayınlanmamış DT, Hacettepe Üniversitesi, Ankara 2008, s. 42-56.

²⁷ Kemal Saylan, *Gümüşhane İdari, Sosyal ve Ekonomik Tarihi (1850-1918)*, İstanbul 2014, s. 38-39.

²⁸ BOA, ML. MSF.d. 17194.

Ali Rıza Efendi'nin Gümüşhane sancağını teftişinden önce Şiran kazası eski müdürü Esad Ağa yolsuzluk ithamları dolayısıyla görevinden alınmıştı. Esad Ağa'nın, hakkında daha önce yapılan tahkikatta masum olduğu ispatlanmıştı. Ancak Şiran'ın Gümüşhane'ye bağlanmasıyla birlikte süreç yeniden başlamıştı. Esad Ağa, eski kaymakam Ali Ağa ve Trabzon Meclis-i Kebir azası Muradhanzade İbrahim Bey'in ittifak kurup Molla Hüseyin ve Molla Ömer'in *yalancı* şahitlikleri nedeniyle yeniden yargılanmaya başladığını iddia ediyordu. Üstelik evinin basıldığını ve emlakine el konulduğunu belirtiyordu.²⁹ Gümüşhane Meclisi'nde 30 bin kuruş zimmeti çıkartılan Esad Ağa, kişisel ilişkilerin hâkim olduğu Trabzon yerine davasının İstanbul'da görülmesini istiyordu.³⁰ Ağaya göre kaymakam Ali Ağa ile Muradhanzade İbrahim Bey 15 bin kuruş irtikap etmişlerdi. Üstelik Şiran kazası ahalisinin erzak ücreti olarak Erzurum'dan alacağı meblağı tahsil etmekte görevlendirilmiş olan İbrahim Bey, Erzurum'a gitmemiş, kaymakam ve liva meclisi azalarıyla anlaşarak işlem tamamlanmış gibi muhasebe kaydı hazırlanmıştı.³¹

Karşılıklı suçlamalarla önce İstanbul'a taşınan dava Ali Rıza Efendi'nin müfettiş olarak görevlendirilmesiyle tekrar Trabzon'a taşındı. Esad Ağa, Rıza Efendi'nin vereceği her türlü kararı kabul edeceğini taahhüt ediyordu.³² Şikâyetçiler Molla Hüseyin ve Molla Ömer ise İstanbul'da olup eski Şiran kazası müdürlerinden olup İzmir'e gitmiş olan Osman Efendi'de bulunan erzak bedeline dair belgeleri almaya çalışıyorlardı. Hüseyin Efendi, erzak senedinin kendisine verilmesi için İzmir sancağı meclisine müracaat etmişti. Ancak ne Hüseyin ne de Ömer Efendi'de kendilerinin ahali vekili olduklarına dair kanıtlayıcı evrak vardı. İzmir sancağı idarecileri, *ortalıkla ahaliyi kıskartıp onlara vekillik yaptığını beyan ile paralarını alan insanların varlığından hareketle, eski müdür Osman Efendi'nin kendilerine teslim ettiği belgeleri Hüseyin ve Ömer Efendilere vermediler.*³³

Temmuz 1863 tarihli belge Esad Ağa'nın masumiyetinin tekrar ortaya konulduğunu gösteriyordu. Bu defa erzak bedelinin tahsil edileceği kişiler ve zimmetleri senetle ortaya konuluyordu. Hacı İzzet Bey'den 700, Yüzbaşı Süleyman Ağa'dan 118, Hakkı Bey'den 820, Ali Ağa'dan 5 bin kuruş ve daha pek çok kişiden yapılacak tahsilat için Ali Rıza Efendi'den yardım talep ediliyordu.³⁴

2. Kaymakam Baha Bey'e Dair Suçlamalar

Osmanlı taşrasından merkeze gönderilen yazılarda amirleri övücü veya görevden alındığında üstlerini yerici / suçlayıcı yazılar görmek gayet normaldi. Bu yazılardan bireysel olanlar olduğu gibi bir meclise ait olması bakımından kitlelilik boyutunda olanlar da vardı. Şiran kaza meclisi Gümüşhane Kaymakamı Baha Bey'in tüm ahaliye karşı adaletli muamelesinden dolayı övgüyle bahsediyordu. Kocabaşı ve muhbirler ile görüşen kaymakam, göç yoluna düşmüş ailelerin geri dönmelerini sağlamıştı. *Söz anlar* kişiler kaza meclislerine davet edilerek sahip oldukları imkânlar hakkında nasihatlerde bulunmuştu. Baha Bey özellikle aşar yolsuzlukları konusuna müdahale etmişti. 500 bin kuruş vergi tahsil edilerek hazineye ve Anadolu Ordusuna aktarılmıştı. Önemli bir icraat da Gümüşhane'de yaygın olan yabancı paranın kullanımının yasaklanmasıydı. Bunda ne kadar başarılı olduğunu tespit etmek zordur.³⁵

Ali Rıza Efendi de Baha Bey hakkında Müslüman, Rum ve Ermeni ahalinin memnuniyetini 14 Eylül 1864 tarihli raporunda İstanbul'a iletiyordu. Baha Bey'in, dirayetli kişiliğiyle Gümüşhane'den göç etmek niyetinde olanları vazgeçirdiğini bildiriyordu. Yaptığı çalışmalara rağmen terfi edemediğinden istifa etmeyi düşünen Baha Bey'in Gümüşhane'den

²⁹ BOA, MVL. 644/51, 30 Ocak 1863; BOA, MVL. 415/70, 9 Nisan 1863.

³⁰ BOA, MVL. 415/16, 6 Nisan 1863.

³¹ BOA, MVL. 417/18, 24 Nisan 1863.

³² BOA, MVL. 417/95, 8 Mayıs 1863; MVL 855/43, 17 Mayıs 1863.

³³ BOA, MVL. 652/31, 20 Temmuz 1863.

³⁴ BOA, MVL. 421/52, 9 Temmuz 1863.

³⁵ BOA, MVL. 409/68, 19 Şubat 1863.

ayrılmasının sancağın imar, güvenlik ve ıslahında olumsuz etki yapacağı öne sürülüyordu. Baha Bey'e bir nişan taltifiyle motivasyonunun sağlanabileceği, çalışmaya teşvik edici olacağına dair kanaat belirtiliyordu. Ali Rıza Efendi'nin bu kanaatine İstanbul Baha Bey'e bir nişan verilmesi kararı alarak katıldığını gösteriyordu.³⁶

Baha Bey'in çalışmaları dolayısıyla taltif edilmesi teklifi dikkate değeri. Çünkü kısa süre sonra âdeta kaymakamın görevden alınması için topluca harekete geçilmiş gibiydi. Torul kazası ulema, imam-hatip, muhtar ve ahalisinden bazıları Baha Bey'in ahaliye zulmettiğini, hukuksuz uygulamaları karşısında 300 hanenin Gümrü tarafına göç ettiğini ve perişan vaziyette olduklarını bildiriyorlardı. Bayat karyesinde Hatipoğlu İsmail, Gümüşhane'de Kürkçü Artin ve Mağdes Kırıl ile dostluk kurduğu iddia edilen Baha Bey'e ahalinin ulaşamadığından şikâyet ediliyordu.³⁷ İddiaya göre köylüler arasındaki yayla davasında mahkeme kararı dahi aradan bir ay geçtikten sonra değiştirilmişti.³⁸ Dilekçeye göre hukukun çarklarını rüşvet döndürüyordu.

Baha Bey hakkındaki suçlamalar bunlarla sınırlı değildi. Baha Bey'in masraf defterlerine fahiş ve gerçek olmayan gider yazarak zimmetine para geçirdiğine dair Gümüşhane sancağı mal kâtibinin ihbarı Trabzon Valiliğine ulaşmıştı.³⁹ Kâtip, kaymakam hakkında düzenlenen *hüsn-i şahadeti* havi yazıyı mühürlemeyenlerin zaptiye vasıtasıyla tazyik edildiğini de iddia ediyordu.⁴⁰ Suçlamalar sonrası Baha Bey görevden alınarak⁴¹ yerine eski Beyazid kaymakamı Mahmud Vamik Efendi tayin edildi.⁴²

Suçlamaları reddeden ve İstanbul'dan tahkikat memuru görevlendirilmesini talep eden⁴³ Baha Bey'in yargılanması Trabzon Meclis-i Kebirinde yapıldı. Baha Bey'in onaylanmış defterlere fahiş ve gerçek dışı eklemeler yaparak *irtikap ve ihtilasta* bulunduğu dair iddiaları, defterlerin incelenmesi sonucunda "*zaid musaddıklar*"ın irtikap olarak bildirildiği, ancak bunun doğru olmadığı gerekçesiyle reddedildi. Sancakta işlerin hızlandırılması için istihdam edilen kâtiplere verilen maaşlarla, kırtasiye ve sair masrafların birleştirilmesiyle bu gider kalemleri oluşmuştu.⁴⁴ Yaklaşık sekiz aydır mahkemesi görülen Baha Bey, beraat ettiği gibi iddia sahipleri de ortalıkta görünmüyordu.⁴⁵

3. Gümüşhane Maden-i Hümayun Müdürü İbrahim Efendi'nin Yolsuzluğu

Madencilik tarih boyunca bir devletin zenginliği olarak görülmüştür. Hammadde olarak kullanıldığı sektörler devleti ve toplumu ayakta tutan alanlardı. Maden ocaklarının çalışması devletleri dışa bağımlılıktan kurtardığı gibi halka da hem doğrudan hem de dolaylı olarak iş kolları yaratıyordu. Nitekim maden ocaklarının faaliyetleri devletlerin doğrudan idaresinde veya sıkı denetimi altında gerçekleştiriliyordu. Osmanlı Devleti'nde maden ocakları mukataa şeklinde 18. yüzyılın ilk yarısına kadar Maliye Hazinesi tarafından yönetilmiştir. 1736 yılından itibaren mukataaların yöneticileri Darphane Hazinesince görevlendirilmiştir. Tanzimat'ın ilanıyla birlikte madenlerin yönetimi tekrar Maliye Hazinesine bağlanmıştır.⁴⁶

Gümüşhane de madencilik faaliyetleri bakımından Osmanlı döneminde önemlidir. Yöre madenlerinden sağlanan gelir bir dönemler Osmanlı devlet bütçesinin yüzde beşini karşılıyordu. Gümüşhane'de bir darphanenin varlığı şehrin iktisadi açıdan önemini ortaya koyuyordu. Gümüşü Darphane'de, bakır Tophane'de ve fazlalık bakır da iç piyasada kullanılan madenlerin

³⁶ BOA, A. MKT. MHM. 313/29, 14 Eylül 1864.

³⁷ BOA, MVL. 707/62, 3 Nisan 1865.

³⁸ BOA, MVL. 470/101, 21 Mayıs 1865.

³⁹ BOA, MVL. 705/64, 15 Mayıs 1865.

⁴⁰ BOA, MVL. 703/95, 22 Nisan 1865.

⁴¹ BOA, MVL. 741/9, 2 Ekim 1865.

⁴² BOA, BEO. VGGd.190, 8 Haziran 1865.

⁴³ BOA, BEO. VGGd.187, 25 Nisan 1865.

⁴⁴ BOA, MVL. 743/25, 7 Mart 1866.

⁴⁵ BOA, BEO. VGGd.190, 30 Mart 1866.

⁴⁶ Fahrettin Tızlak, "Osmanlı Devleti'nde Madencilik", *Osmanlı*, C. 3, Ed. Güler Eren, Ankara 1999, s. 312-313.

zamanla teknolojik gelişmeleri karşısında yetersiz teçhizat ve kötü yönetimden dolayı atıl duruma düştükleri görüldü.⁴⁷

19. yüzyılın ortalarından itibaren Gümüşhane madenlerinin eski hâline dönmesi ve işletilmesi için çaba gösterildiyse de başarılı olunduğunu söylemek zordur. Tanzimat'ın ilanının ardından Gümüşhane madenleri Trabzon valisinin tayin ettiği vekiller tarafından yönetilmeye başlandı. Hazine darzade Osman ve Abdullah Paşalarla başlayan uygulama 1847 sonrasında yerini devlet eliyle idareye bıraktı. Tayin edilen müdürler marifetiyle madenler işletilmeye çalışıldı. Bu müdürlerden birisi de 1859 yılında Gümüşhane Tevabii Maden-i Hümayun müdürlüğüne atanan İbrahim Efendi'dir.⁴⁸ İbrahim Efendi, 1853 yılında kardeşi Abdülaziz Efendi ile birlikte Helvalı Maden Ocağı'nın işletmesini elde etmişti. 10 yıllık işletme hakkı karşılığı yapılan ihaleye rağmen 1856'da yeni bir sözleşme imzalanarak işletme müddeti 30 yıla çıkartıldı. İbrahim Efendi'nin başarısı bununla sınırlı kalmadı. 1859 yılına gelindiğinde Gümüşhane Maden-i Hümayun müdürlüğüne atandı. O artık sıradan bir işletmeci değildi. Bir bürokrat, dahası bölge için çok önemli olan madenler hakkında söz sahibi idi.⁴⁹

Gümüşhane'nin madenlerinin işletilerek eski günlerine dönmesi için planlar yapılırken aslında durumun farklı olduğu çok geçmeden ortaya çıktı. Maden müdürü İbrahim Efendi görevi kötüye kullanmakla suçlanıyordu. Trabzon Meclis-i Kebir azası Emin Efendi konuyu incelemek üzere Tirebolu ve Görele kazalarına gönderildi. İddiaya göre İbrahim Efendi 1.500.000 kuruşa yakın maden gelirini zimmetine geçirmişti.⁵⁰ İbrahim Efendi ise bu tarihlerde Anadolu'daki bazı madenlerin durumunu incelemek için Trabzon dışında görevliydi.⁵¹ Hakkında başlatılan soruşturmayla beraber görevinden alındı.⁵² Soruşturma derinleştirildikçe iddialar ispata dönüşmeye başladı. Maden kâtibinden elde edilen masraf kayıt defterleri her şeyi ortaya koyuyordu. İbrahim Efendi, eski müdür Tahir Efendi zamanında İsali madeninin mağaraları yıkıldı diyerek keşif yaptırmış ve 52 bin kuruş masraf göstermişti. Üstelik inceleme yapacak memurlardan önce gidip mağaralarda tahribat yapmıştı. Göreve geldiğinden beri çalışan kırımıcı, kütükçü, kömürcü gibi görevlilere ödemediği hâlde masraf defterine "gider" kaydettiği bazı meblağlar tespit edilmişti. Temmuz 1861-Haziran 1862 dönemine ait kayıtlarda Karakaya madeninin fırını için 666,5 küfe kömür kullanıldığı beyan edilmişti. Ocakta tek fırın bulunduğu ve içinde 150 küfe olduğu dikkate alındığında bir fırında ancak 200 küfe harcanabilmekteydi. Dolayısıyla burada 500 küfeden fazla asılsız sarfiyat beyan edilmiştir. Madende kullanılan barut konusu da şaibeliydi. Defterde görevli olmayan veya kısa süre görev aldığı hâlde tüm yıl çalışmış gibi gösterilenler vardı. İskele ambar memuru olarak kaydedilmiş Kirako yazıcıya maaş olarak 1.200 kuruş verildiği kayıtlara geçmişken, Kirako'nun madende toplam 20 gün çalıştığı ortaya çıkartılmıştı. Aynı defterde kantarcı ücreti adıyla 500 kuruş masraf yazılmıştı. Oysa iskelede kantarcı yoktu. Karakaya madeninde çekilen bakırı sandikkâr tartmıştı. Maden memuru olarak Şişmanoğlu Ömer'e 1.200 kuruş yazıldığı hâlde Ömer madende hiç çalışmamıştı. Beş adet zabıta yazılmasına karşılık yalnızca Ali çavuş ve Balakoğlu İbrahim'in görev aldığı tespit edilmişti. Müdür vekilinin işçisi olan Keçecioğlu Mustafa da küfe memuru olarak ödeme yapıldığı iddia edilenler arasındaydı. Baltacıbaşı Kozmi'ye de 250 kuruş maaş verildiği hâlde 500 kuruş yazılmıştı. Hizmetlilerden Mehmedoğlu Mehmed ile Tolkaraoğlu Süleyman altı ay çalışıp, maaş aldıkları hâlde kayıtlara 12 aylık ödeme görünüyordu. Ustabaşılara da tıpkı hizmetliler gibi altı ay yerine 12 ay ödeme yapıldığı

⁴⁷ Mustafa Altunbay, "1780'de Merkeze Gönderilen Bir Belgeye Göre Gümüşhane Yöresi Madenlerinin Durumu ve Madencilerin Devletten Beklentileri", *Trabzon ve Çevresi Uluslararası Tarih-Dil-Edebiyat Sempozyumu 3-5 Mayıs 2001*, yay. haz. Mithat Kerim Arslan-Hikmet Öksüz, Trabzon 2002, s. 279-288; Osman Köse, "XIX. Yüzyılda Gümüşhane Madenleri", *Trabzon ve Çevresi Uluslararası Tarih-Dil-Edebiyat Sempozyumu 3-5 Mayıs 2001*, yay. haz. Mithat Kerim Arslan-Hikmet Öksüz, Trabzon 2002, s. 291-297.

⁴⁸ Selahattin Tozlu, *XIX. Yüzyılda Gümüşhane*, Erzurum 1998, s. 83-85.

⁴⁹ Kemal Saylan, *Gümüşhane İdari, Sosyal ve Ekonomik Tarihi*, s. 77.

⁵⁰ BOA, MVL. 669/20, 4 Şubat 1864.

⁵¹ BOA, MVL. 441/108, 30 Mart 1864.

⁵² BOA, BEO. VGGd.187, 24 Mayıs 1864.

gösterilmişti. Üstelik  ustabaşından biri yine hayali kişilikti. Kömür sevk memuru olarak kaydedilen İbrahim Ağa da aslında zaptiye Balakoğlu İbrahim'di. Maden için 311 kıyye barut sarf edildiği belirtilmişse de ocağın cevherinin kum hâlinde yumuşak ve hafif olduğu dikkate alındığında 50 okkadan fazla kullanılamayacağı rapor ediliyordu. Aydınlatma için 649 kıyye balıkyağı kullanıldığı bildiriliyordu. Oysa günlük 1 okkadan yapılan hesaplamada en fazla 300 kıyye harcanabilirdi. Yani 349 kıyye balıkyağı yine fazla yazılmıştı.⁵³

Temmuz 1859-Haziran 1860 dönemi hasılatına bakıldığında şadi madeninden, madencilere ait hazır 4 bin batman kurşunu "miri istiyor" diyerek, madenin sermaye akçesinden 12'şer kuruşa almıştı. Bunun 1.250 batmanını 16 kuruş 25 paraya, kalanını da 33 kuruşa Trabzon'da satmıştı. Elde ettiği krı da cebine atmıştı. Yolsuzluk kalemlerinden birisi de madene alınan filikalardı. Alınan altı adet filikaya 630 kuruş ödendiği kayda geirilmışti. Oysa filikaların tanesi 30 kuruştu. Toplam 54 fırın için de 56.714 kfe kömür yazıldığı hâlde sarfiyat 42.300 kfe olarak tespit edilmişti. İsalı madeni bakır 400 batman yazılmıştı. İncelemelere göre doğrusu 520 batmandı. şadi madeninde de 7.400 küsur dirhem gümüş kaydedildiği hâlde gerçeği 8.850 dirhemdi. Madenler için satın alınan at, katır ve eşek gibi hayvanların tedarikinde de yüksek meblağlarla ödeme yapıldığı belirtilmişti. Üstelik 200 adet keçi getirip ameleye ücret yerine iki katı fiyatla satmıştı. 6.953 adet ağaç sarf edildiği kayda geçirildiği hâlde 2.000 adeti kullanılmıştı. Buradan hareketle yapılan hesaplamada 7 bin küsur kuruşu zimmetine geçirdiği tespit edilmişti. 741 kuruş karşılığında kürek, sepet gibi malzemeler alınmıştı. Oysa 150 kürek ve 25 sepet fazlasıyla yettiği dikkate alındığında bunun için ancak 250 kuruş masraf yapılabilirdi. Kızilot madeninde hurda cevher sattığı hâlde kayda geçirmemişti. Maden sahalarında inşa edildiği iddia edilen yapılardan bir kısmı da gerçeklerle uyuşmuyordu.⁵⁴

Görele kazasında İsalı madenlerinin de Kiryako, Suva, Melekoğlu İstatbos, Çavdaroğlu Yani ve Mihailoğlu Yorgi ortaklığına ihale edilmesinde de İbrahim Efendi'nin rüşvet aldığı iddiaları vardı. Maden ocağının işletilmesi için başka talip çıkmamış, dört ortak tüm masrafları kendileri tarafından karşılanmak ve imal edilecek ham bakırdan 500 batmanı iki taksitle ödemek şartıyla sözleşme imzalamışlardı.⁵⁵

Hakkında iddialar üzerine soruşturma başlatılan ve ele geçirilen defterlerde yolsuzluğu ortaya çıkartılan İbrahim Efendi İstanbul'da yakalanıp hapsedilmışti. Suçlamalar karşısında kefalete bağlanarak Trabzon'a gönderilmesi hâlde hesap vermeye hazır olduğunu beyan ediyordu.⁵⁶ Bu talep karşısında adil yargılamanın gerçekleştirilmesi için İbrahim Efendi'nin Trabzon'a gönderilmesine karar verildi.⁵⁷ 16 Nisan 1864 tarihinde zaptiyeden Tosyalı Hüseyin nezaretinde Rus posta vapuruna bindirildi. Vapur Beykoz önlerine geldiğinde İbrahim Efendi vapurda kayboldu. Kahveci ve kamarotlarca vapur arandığı hâlde bulunamadı.⁵⁸ Kısa süre sonra İbrahim Efendi'nin önce Atina'ya,⁵⁹ ardından da Paul Coron adına düzenlenmiş sahte kimlikle Paris'e kaçtığı haber alındı.⁶⁰ Bunun zerine İbrahim Efendi'nin ve akrabalarının tespit edilen gayrimenkullerine el konulmasına karar verildi. Ailesi de köylülerinin kefaletine bağlandı.⁶¹ Gözaltına alınmış olan kardeşi Abdülaziz bu süreçte daha fazla dayanamayarak vefat etti.⁶²

Babıalı, İbrahim Efendi'nin Paris'e firar ettiği haberi zerine Paris sefareti aracılığıyla Fransız makamlarına müracaat etme kararı aldı. Ancak iki ülke arasında suçluların iadesi antlaşması yoktu. Fransa'daki Osmanlı sefareti, 1842 yılında dolandırıcılık suçundan arandığı

⁵³ BOA, MVL. 671/47, 30 Mart 1864.

⁵⁴ BOA, MVL. 671/47, 30 Mart 1864.

⁵⁵ BOA, HR. H. 27/16, 28 Nisan 1864.

⁵⁶ BOA, MVL. 441/108, 30 Mart 1864.

⁵⁷ BOA, MVL. 672/47, 19 Nisan 1864.

⁵⁸ BOA, MVL. 672/55, 10 Eylül 1864.

⁵⁹ BOA, BEO. VGGd.190, 18 Temmuz 1864.

⁶⁰ BOA, MVL. 709/37, 3 Mayıs 1865.

⁶¹ BOA, HR. MKT. 500/34, 31 Ekim 1864.

⁶² BOA, BEO. VGGd.187, 8 Ağustos 1864.

hâlde Fransa'ya kaçmış olan bir Osmanlı vatandaşını örnek göstererek İbrahim Efendi'nin iadesine hukuki zemin oluşturmaya çalışıyordu. Çünkü İbrahim Efendi'nin işlemiş olduğu iddia edilen suçun bir nevi dolandırıcılık olarak görülebileceği vurgulanıyordu. Fransa'nın böyle bir adım atması Osmanlı-Fransız dostluğunun bir göstergesi olarak önem kazanacaktı.⁶³ Babialı, Paris Sefaretine İbrahim Efendi'nin eşkâlini bildirdi.⁶⁴ İbrahim Efendi, Paris'te uzun süre kalamayarak Rusya'ya gitti.⁶⁵ Tiflis'te olduğu tespit edilince bu defa Petersburg Maslahatgüzarlığı aracılığıyla iadesi için Ruslardan talepte bulunuldu.⁶⁶

4. Gümüşhane Meclisi Azaları, Vücut-i Memleket, Tefeciler

Tanzimat Dönemi Osmanlı taşrasında kaza müdürlüklerinin yanında meclis azalıkları da önemli mücadelelere sahne oluyordu. Halkın önde gelen ve varlıklı kişilerinden seçilen meclis azaları zaman zaman ahalinin şikâyetlerine konu oluyorlardı. Ali Rıza Efendi, incelediği şikâyetler neticesinde Derviş, Tayyar ve Abdi Ağa ile İbrahim Efendi'nin Gümüşhane Meclis azalıklarına son verdi. Yerlerine ahali tarafından belirlenen 10 kişiden, kurayla belirlenen Hakkı Efendi, Burhaneddin Efendi, Nazırağazade Mehmed Ağa ve kâtip Yusuf Efendi aza tayin edildiler.⁶⁷ Ancak Ali Rıza Efendi'nin teftiş görevinin sona ermesi ve sancak kaymakamının değişmesiyle Tayyar ve Abdi Ağalar, liva meclisine tekrar girmek için çalışmaya başladılar. Yazdıkları yazıları yandaşlarına mühürleterek arkalarındaki desteği Trabzon'a ve İstanbul'a göstermeye çalışıyorlardı.⁶⁸ Buna karşılık İstanbul'a başka kanallardan Abdi, Tayyar ve İbrahim Ağaların *memleket işlerine* müdahale ile ahaliyi rahatsız ettiklerine dair şikâyetler ulaştırılıyordu.⁶⁹ Şikâyetler üzerine Abdi, Tayyar ve İbrahim Ağaların "*umur-ı memlekete müdahale*" etmemeleri hakkında yerel idarecilere talimat gönderildi.⁷⁰ Gümüşhane kaymakamlığına atanan Mehmed Bey'in göreve başlamasıyla Abdi Ağa ile Numan Efendi kaymakamı ikna etmiş, yerlerine seçilmiş olanları meclisten tardederek yeniden meclis azası olmuşlardı. Üstelik yaşadıklarının intikamını alırcasına birçok haneyi yıkmış ve ailelerin göç etmesine yol açmışlardı.⁷¹

Taşrada önemli sorunlardan birisi olan tefecilik Gümüşhane ahalisini de şikâyet noktasına getirmişti.⁷² Topaloğlu İbrahim'in zulmünden şikâyet eden Gümüşhaneliler, İbrahim'in başka yere sürülmesini istiyorlardı.⁷³ Topaloğlu İbrahim, Gümüşhane ahalisine yıllık %20 faiz ile borç veriyordu. Borcun faizi 3 veya 6 ayda hesaplanıp anaparaya ekleniyor ve onun da üzerinden faiz işletiliyordu. Bu süreç borçluların mal ve mülklerini kaybetmeleriyle sonuçlanıyordu. Mülklerini kaybeden aileler geleceklerini göç edip gittikleri gurbette arıyorlardı. Aksi hâlde nüfuzunu da kullanan İbrahim, şahitleri aracılığıyla ve mahkeme heyetini de yanına çekerek borçluların hapsedilmesini sağlıyordu. En az 20 kişi İbrahim'e borçları yüzünden her daim hapis yatıyordu. Ali Rıza Efendi'nin teftişinde bir meclis-i mahsus teşkil edilerek davalar temyiz edilmişti. Oysa teftiş sonrası yeni suçlamalarla davalar açılarak ahalinin tazyik edilmesine yeniden başlanmıştı. Trabzon valisinin de bu gelişmelere kayıtsız kaldığı iddia ediliyordu.⁷⁴

⁶³ BOA, HR. TO. 74/65, 6 Nisan 1865.

⁶⁴ BOA, MVL. 709/37, 3 Mayıs 1865.

⁶⁵ BOA, HR. TO. 493/67, 22 Mart 1866.

⁶⁶ BOA, HR. MKT. 559/42, 2 Ekim 1866. İbrahim Efendi, hakkında sonraki yıllara ait bilgiye rastlanamamıştır.

⁶⁷ BOA, MVL. 691/28, 25 Ekim 1864.

⁶⁸ BOA, MVL. 706/104, 1 Haziran 1865.

⁶⁹ BOA, BEO. VGGd.190, 20 Kasım 1865.

⁷⁰ BOA, MVL. 718/3, 27 Şubat 1866.

⁷¹ BOA, MVL. 733/5, 15 Mart 1867.

⁷² BOA, A. MKT. MHM. 807/77, 3 Ekim 1864.

⁷³ BOA, MVL. 729/46, 15 Aralık 1866.

⁷⁴ BOA, MVL. 733/5, 15 Mart 1867.

III. İşsizlik, Yoksulluk ve Göç

Ali Rıza Efendi'nin tespitleri, Trabzon sancağının mütegalibe istilasında olduğu gibi Gümüşhane sancağının da harap hâlde bulunduğudur. Sancağın ahalisi içinde bulunduğu durum karşısında ıslahatları adeta bir kurtuluş olarak görüyor ve arzu ediyordu. Gayrimüslimlerden birçok kişi başka sancaklara veya Rusya'ya göç etmişti. Göç etmeyenler de sorunlarına bir çare bulur ümidiyle teftiş memurlarını bekliyorlardı. Ahalinin başlıca isteklerinden birisi sancağın daha düz bir yapıya sahip olmaları nedeniyle kileri konumunda bulunan Kelkit ile Şiran kazalarının Erzincan mutasarrıflığına ilhakının iptal edilmesiydi.⁷⁵ Diğer bir istek ise madenlerin imalatının durması nedeniyle düştükleri geçim sıkıntısına çözüm bulunmasıydı.

Madenlerin çalıştırılması ahalinin bir nebze olsun rahatlamasını sağlayacaktı. Ancak geçim sıkıntısı nedeniyle hanelerini taşıyanların vergi ve bedel-i askeriyesi sancağın üzerinde bakaya kalmış görünüyordu. Rusya'ya göç edenlerin hisselerinin düşürülmesi, Erzurum ve sair yerlere gidenlerden de mahallinde tahsil edilmesi isteniyordu. Arazi tahrirlerinin doğru şekilde yapılması, vergi adaletinin sağlanması da dile getirilen diğer taleplerdi.⁷⁶

Gümüşhane sancağına kazalar ve bağlı köylerin taksimatı da Ali Rıza Efendi'nin dikkatini çekmişti. Bazı kaza merkezleriyle köyleri arasında uzaklık bağlantı kopukluğunun göstergesi gibiydi. Bu taksimatın kökeni Tanzimat reformlarının Gümüşhane sancağında uygulanmaya başladığı 1847 yılına gidiyordu. Sancağın ileri gelenleri bağlantılarını kullanarak köyleri kendi nüfuz ve isteklerine göre kazalara bağlamışlardı. Dönemin kaymakamı Trabzonlu Rifat Efendi bu durumu değiştirememişti.

Ortaya çıkan karışıklık hem idareye hem de ahaliye sorun yaratıyordu. Örneğin Torul kazasının merkezi olan Ardasa, Gümüşhane ile Trabzon arasında iken Gümüşhane'nin diğer tarafında ve Ardasa'ya 20 saatten uzak olan bazı köyler bu kazaya bağlıydı. İdari birtakım işler için Torul'a gönderilen yazıları, kaza müdürünce görevlendirilen memurlar Gümüşhane merkezden geçip Bayburt tarafındaki köylere götürüyor, ardından Gümüşhane üzerinden Torul'a dönüyorlardı. Kaymakamlığın yazısına kazanın cevabı için yine Gümüşhane'ye bir memur gönderiliyordu. Gümüşhane Liva Meclisi, köy ve kasabaların rasyonel bir şekilde dağılımıyla kazaların mücavir alanlarını belirleyerek, başta güvenlik olmak üzere sair işlerde kazanım elde etmek istiyordu.⁷⁷ Fakat bu değişimin kolay olmayacağı açıktı. Çünkü birkaç köyden oluşan Yağmurdere Müdürlüğü lağvedildiğinde, çıkarı zedelenen bazı kişiler durumu Ali Rıza Efendi'ye şikâyet etmişlerdi.⁷⁸

Yolsuzluk ve idari taksimat tartışmaları Gümüşhane'nin gerçek gündemini ortadan kaldırmıyordu. Yoksulluk ve göç hem sancakta hem de İstanbul'da çare aranan önemli bir sorundu. Sancağın Müslüman ve gayrimüslim ahalisi başka yerlere göç edip vergi ve bedel-i askeriyeye ile sair ödemelerden kurtulmaya çalıştıkça biriken vergiler yurdunda kalanlardan tahsil edilmeye çalışılıyordu. Bunların bir çözüme kavuşması ve terk edilmiş madenlerin yeniden açılması için Gümüşhane Meclisi çaba gösteriyordu. Meclisin yapmış olduğu toplantıda gayrimüslim ahalinin Rusya'ya göç etmelerinin önlenmesi için öncelikle birikmiş borçlar için düzenleme yapılması gerektiğine dikkat çekiliyordu. Madenlerin işletmeye açılmasıyla iş sahibi olacak ahalinin göçten vazgeçecekleri öngörülüyordu.

Gümüşhane bu madenler sayesinde eski dönemlerde çok gelişmiş bir yerdi. Ancak madenlerin yavaş yavaş kapanması ve dağlık yapısı nedeniyle ziraat için çok az arazinin

⁷⁵ Kelkit ve Şiran kazalarının idari yönden bağlı olacakları yer konusu daima tartışma, hatta yerel siyasetin konusu olmuştur. Gümüşhane, Bayburt, Erzincan üçgeninde sürekli değişen bir idari yapılanma mevcuttu. İlginç olan bazı kişilerin köy köy dolaşarak ahaliyi harekete geçirmeye çalışmalarıdır. Bk. Yunus Özger, *XIX. Yüzyıl Bayburt (Sosyo-Ekonomik, İdari ve Demografik Yapı)*, İstanbul 2008, s. 123-141.

⁷⁶ BOA, A. MKT. MHM. 312/88, 23 Ağustos 1864.

⁷⁷ BOA, MVL. 709/16, 16 Nisan 1865.

⁷⁸ BOA, MVL. 703/5, 23 Nisan 1865.

bulunması ahalinin çaresiz kalarak g etmesinin en önemli sebeplerindendi. Özellikle Hazine Mağarası denilen madenin suyu boşaltıldığı takdirde kaliteli cevherinin ortaya çıkacağı, diğer madenlerin de işletmeye açılmasıyla birlikte hem hazinenin gelir elde edeceği hem de Gümüşhane'nin kalkınma ivmesi yakalayacağı düşünülüyordu.

Hazine Mağarasında 1785 yılında günde 24 fırın yakılarak gümüş ve altın üretiliyordu. Mağarayı su basınca Gümüşhane Emini Köse Mustafa Paşa zamanında mağaranın 20 kulaç aşağısı delinerek suyun bir kısmı tahliye edilmişti. Tahliye sonrasında haftada 10-12 fırınlık üretime devam edildi. Su baskınlarının arttığı hâlde 1807'den Tanzimat'ın ilanına kadar üretim iyi kötü yapılıyordu. 30 kıyye saf gümüş ile 250 dirhem altın Gümüşhane merkezden, bağlı madenlerden de bir o kadar gümüş Darphane-i Amireye gönderiliyordu. Tanzimat'ın ilanından sonra üretim maliyeti artmıştı. Kömür fiyatı ilk zamanlar 40 para iken zamanla 3 kuruşa son olarak da 15-20 kuruşa çıkmıştı. Usta ve amele ücretleri de 2-3 misli arttığından maden çıkartma masrafı kazançtan fazla hâle gelmişti. Madenlerin zararına çalışmaya başlamasıyla kapatılmaları süreci başladı. Hazine Mağarası için bir başka sorun ne kadar cevher olduğunun tam tespit edilememesi ve çıkartılacak cevherin hem üretim hem de suyun tahliye maliyetini karşılayıp karşılamayacağıydı. Hazine Mağarası içindeki suyun boşaltılması en az 100.000 kuruş gerekiyordu.⁷⁹

Gümüşhane Meclisi, ahalinin çoğunun madencilikle geçindiğini, 1847 yılından beri madenlerin kapalı olmasından dolayı vergilerini ödeyemeyenlerin başta Tiflis havalisi olmak üzere g ettiklerini belirtiyordu. Madenin işletmeye açılması için maden adına bir tabur teşkil edilmesi, birer mühendis, kalcı, ayar memuru, veznedar ile hasılatı deftere kaydetmek için maiyetinde iki kişi bulunan bir başktip tayin edilmesi isteniyordu. Ayrıca Gümüşhane'nin de Ergani ve Tokat kalhaneleri gibi idari yönden Maden Emanetine bağlanması, askerlerin konaklaması için bir kışla, kömür ve maden naklinde kullanılacak hayvanlar için de bir ahır ve bir kalhane inşası talep ediliyordu. Oysa Maden-i Hümayun Meclisi, Gümüşhane Meclisinin görüş ve teklifleri karşısında daha ihtiyatlı davranıyordu. Kışla ve diğer binalar için gereken yaklaşık 500.000 kuruşluk meblağa dikkat çekiliyordu. Gümüşhane madenleri denilen yerin 30-40 mağaradan oluştuğu, en büyüğü Hazine Mağarasını su bastığı, Kırk Pavli mağarasının ise 70-80 yıldır yıkılmış, atıl durumda olduğuna dikkat çekiliyordu. Su divanhanelerinin yapılmasının da ayrıca masrafının yanında cevherinin ne kadar bulunduğu ve ne kadarının ıkartılabileceğinin bilinmediği vurgulanıyordu.⁸⁰

Teftiş memuru Ali Rıza Efendi bir raporunda maden ocaklarının Avrupa'dan mühendisler gelecek diye bakımsız bırakıldığı tespitinde bulunuyordu. Müfettiş, madenlerin eski usulle çalıştırılmaları hâlde hem ahalinin hem de devletin kazançlı çıkacağını düşünüyordu.⁸¹ Ancak madenlerin işletmeye açılması, sonucu tespit edilemeyen bir yatırım olacağından devletin denek aktarmasını engelliyordu. Ancak madenlerin yanında ahali vergi ödemekte zorlanıyor, dolayısıyla hazine de önemli bir gelirden mahrum kalıyordu. 1861 yılına gelindiğinde 2.393.408 kuruş 23 paralık vergi tahsil edilemeyerek bakaya kalmıştı.

⁷⁹ BOA, MVL. 616/1, 22 Ağustos 1861; İbrahim Serbestoğlu-Fatih Sansar, "1860'lı Yıllarda Gümüşhane Madenlerinin Durumu ve Sosyo-Ekonomik Etkileri zerine Bir Değerlendirme", *Erasmus Symposium Proceeding Book (5-6 April 2019)*, Elazığ 2019, s. 1118. Aslında maden ocaklarının tekrar faaliyete başlaması için 1850'lerde Ticaret Nazırı İsmail Paşa da tespitlerde bulunmuş, çözüm aramıştı. Dağların alt tarafında açılacak kanallarla sular tahliye edilecek, gaz sıkışmasını önlemek için bacalar temizlenecek, Avrupa'dan mühendisler getirilecekti. Anlaşılan önemli bir maliyet tutacak olan Paşa'nın fikirleri mali durumun iyi olmamasından dolayı uygulamaya konulamadı. Bk. Abdullah Saydam, "Osmanlı Madenciliği ve XIX. Yüzyılın Ortalarında Trabzon'daki Maden Ocakları", *OM Eğitim Fakültesi Dergisi*, 6, Samsun 1991, s. 255-270.

⁸⁰ BOA, MVL. 652/5, 16 Temmuz 1863.

⁸¹ BOA, MVL. 687/67, 6 Ekim 1864.

Maden Ocaklarının Durumuna Dair Tespit⁸²

Madenin Adı	Durumu
Hazine Mağarası	Gümüşhane merkeze çeyrek saat mesafededir. Su basmış olduğu hâlde suyun tahliyesi mümkündür.
Kırk Pavli Mağarası	Gümüşhane merkeze çeyrek saat mesafede olup çökmüştü. Ancak etraftan yeniden açılması mümkündür.
Zirzir Mağarası	Gümüşhane'nin içinde olup hiçbir sorunu yoktur.
Ustaoglu Mağarası	Gümüşhane'nin içinde olup hiçbir sorunu yoktur.
Dellal Emin Mağarası	Gümüşhane'nin içinde olup hiçbir sorunu yoktur.
Galata Mağarası	Gümüşhane'nin içinde olup hiçbir sorunu yoktur.
Hasanın Mağarası	Gümüşhane'nin içinde olup hiçbir sorunu yoktur.
Anapenas Mağarası	Gümüşhane'nin içinde olup hiçbir sorunu yoktur.
Kofça Mağarası	Gümüşhane'nin içinde olup hiçbir sorunu yoktur.
Ayanikola Mağarası	İki saat mesafededir. Su basmış olduğu hâlde tahliyesi mümkündür.
İki Kuyulu Mağara	Bir saat mesafededir. Sorunu yoktur.
Kalaycı Mağarası	İki saat mesafede olup sorunu yoktur.
Gavurdağı Mağaraları	Torul kazasında olup yirmi adettir. Gümüşhane merkeze sekiz saat mesafesi vardır. Sorunu yoktur.
Krom Köyü Mağarası	Torul kazasında olup altı adettir. Gümüşhane'ye altı saat mesafededir.
Harava Köyü Mağarası	Torul kazasında olup Gümüşhane'ye beş saat mesafededir.
Helkez Mağarası	Torul kazasının Akçakale köyündedir. Her tarafında cevher vardır.
Gümüşdağı Mağarası	Altın Gümüşhane'ye bir saat mesafede olup su basmıştır. Tahliyesi mümkün değildir. Buna karşılık Gümüşdağı'nda açılacak on kadar sağlam mağara vardır.
Zenkar Mağarası	Kelkit kazasında bulunmakta olup Gümüşhane'ye sekiz saat mesafededir.

Madenlerin kapanması üzerine Gümüşhane ahalisi kalaycılık ve makaracılık gibi işler yapmak için Anadolu şehirlerini geziyordu. Bir kısmı ziraat yapılan başka sancaklara giderken özellikle gayrimüslimlerin çoğu madencilik ve amelelik yapmak üzere Tiflis tarafına göç ediyordu. Ustabaşılının göç etmesi açılacağı beklentisi olan madenlerde çalışmak konusunda da madencileri gittikçe karamsarlığa düşürmekteydi. Karamsarlık ve yoksulluk ahalinin göç etmesinin en önemli gerekçesini oluşturuyordu. Bir zamanlar altı bin haneden müteşekkil olduğu söylenen Gümüşhane kasabasında göçlerden sonra yedi yüz civarında ailenin kaldığı söyleniyordu. Sancağa bağlı kazalardaki görüntü de merkezden farklı değildi. Üç binden fazla Gümüşhanelinin Rusya'ya gittiği bildiriliyordu. Kemah ve civarına göç eden madenci tayfasının da Rusya'ya göç etmesi için Rus konsolosları 5-10 manat vererek ikna çabası içindeydiler.⁸³

Gayrimüslim ahalinin göç etmesi kısa sürede yeni bir tartışmayı beraberinde getirdi. Pasaportu olmayanlara nasıl muamele edilecekti? Aslında pasaportu olmayanlar sorunu Rus memurlarının faaliyetleriyle çözülmüyordu. Yağmurdere, Torul, Kelkit ve Koğans'ta dolaşan Ruslar hem ahaliyi göç etmeye teşvik ediyor hem de pasaportu olmayanlardan 10 ile 40 manat arasında bir meblağ alıp işlemlerine yardımcı olma sözü veriyorlardı.⁸⁴

⁸² BOA, MVL. 652/5, 7 Nisan 1863.

⁸³ BOA, MVL. 612/55, 13 Haziran 1861.

⁸⁴ BOA, HR. MKT. 415/92, 29 Ekim 1862.

Gümüşhane Sancağında Nüfus,⁸⁵ Vergi Bakayası ve Göçe Dair İstatistik⁸⁶

Gümüşhane Kazası	Nüfus	Toplam	1.557
		Mevcut	1.170
		Göç Eden	387
	Vergi Bakayası	Cizye hissesi (1851-1855)	21.585
		Bedel-i Askeriye hisseleri (1855-1860)	37.583,08
		Toplam	59.168,08
Kelkit Kazası	Nüfus	Toplam	209
		Mevcut	144
		Göç Eden	65
	Vergi Bakayası	Cizye hissesi (1851-1855)	3.525
		Bedel-i Askeriye hisseleri (1855-1860)	5.559
		Toplam	9.084
Koğans Kazası	Nüfus	Toplam	841
		Mevcut	771
		Göç Eden	70
	Vergi Bakayası	Cizye hissesi (1851-1855)	5.955
		Bedel-i Askeriye hisseleri (1855-1860)	8.179,08
		Toplam	14.134,08
Yağmurdere Kazası	Nüfus	Toplam	1.675
		Mevcut	1.176
		Göç Eden	499
	Vergi Bakayası	Cizye hissesi (1851-1855)	19.485
		Bedel-i Askeriye hisseleri (1855-1860)	56.993,06
		Toplam	75.993,06
Kürtün Kazası	Nüfus	Toplam	639
		Mevcut	530
		Göç Eden	109
	Vergi Bakayası	Cizye hissesi (1851-1855)	9.000
		Bedel-i Askeriye hisseleri (1855-1860)	13.806,16
		Toplam	22.806,16
Torul Kazası	Nüfus	Toplam	12.093
		Mevcut	10.183
		Göç Eden	1.910
	Vergi Bakayası	Cizye hissesi (1851-1855)	112.410
		Bedel-i Askeriye hisseleri (1855-1860)	193.166,2
		Toplam	305.576,2
Gümüşhane Sancağı	Nüfus	Toplam	17.014
		Mevcut	13.974
		Göç Eden	3.040
	Vergi Bakayası	Cizye hissesi (1851-1855)	171.960
		Bedel-i Askeriye hisseleri (1855-1860)	314.798,05
		Toplam	486.758,05

Gümüşhane gayrimüslimlerinin Rusya'ya göçlerinde tek etken yoksulluk değildi. Yerel hanedan üyelerinin baskısı ve eşkıya tasallutu da önemli bir gerekçe olarak karşımıza çıkıyordu.⁸⁷ Torul ve Şiran kazalarının ileri gelenlerinden bazılarının gayrimüslim ahaliye baskı yaptıkları ve ecebî ülkelerine göçlerine sebep olduklarına dikkat çekiliyordu. Ahalinin göç

⁸⁵ Gümüşhane sancağının nüfusuna dair ayrıntılı bilgi için bkz: Zafer Gölen, "Osmanlı Nüfus Çalışmalarına Bir Katkı: 1293-1295/ 1876-1878 Trabzon Vilâyeti Nüfus Verileri", *Sosyal ve Liberal Bilimlerde Yeni Yönelimler-2*, Ed: Zafer Gölen-İbrahim Serbestoğlu, Ankara 2017, s. 561-592.

⁸⁶ BOA, MVL. 652/5, 7 Nisan 1863.

⁸⁷ Nedim İpek, "Osmanlı'dan Cumhuriyete Gümüşhane'de Göç", *History Studies*, 11/2, Nisan 2019, s. 688-689.

düşüncesinden vazgeçirilmesi ve iddiaların araştırılması için müfettiş Ali Rıza Efendi'nin emri doğrultusunda Trabzon Meclis-i Kebir azası Hasan Efendi Gümüşhane'ye gönderildi. Hasan Efendi'ye verilen talimat, Tanzimat'ın ruhunu yansıtmaması bakımından önemlidir. Talimatta bütün Osmanlı tebaasının Tanzimat-ı Hayriyyenin temin ettiği mal, can, ırz ve namuslarından emin olması gerektiğine vurgu yapılarak, hangi milletten olursa olsun haksızlık ve hukuksuzluğa izin verilemeyeceği ve padişahın da “vatandaşları”nın zarar görmesine razı olmayacağı belirtiliyordu.

Hasan Efendi'nin tespitlerine göre mahalli hanedanlardan Edhem Bey, Esad Ağa ile Baltacıbaşı'nın baskıları ve eşkıyanın tasallutu dolayısıyla Şiran kazası gayrimüslim ahalisinden 250 hane Rusya'ya göç etmiş, 10 hane de göç hazırlığına başlamıştı. Hazırlık yapanlarla görüşen Hasan Efendi, devletin tebaasına yönelik düşüncelerini açıklayarak onları ikna etmeye çalıştı. Asayişin sağlanacağına dair teminat verdi.⁸⁸

Rum ve Ermeniler arasındaki anlaşmazlıklar da göçe sebep olurken, tartışmalar Osmanlı milletini oluşturan unsurların birbirlerini nasıl gördüğüne dair ipuçları veriyordu. Tartışmanın konusu Ayamihal köyünün Rum ahalisi ile Ermeni Vank Manastırı rahipleri arasındaki mera idi. Rumlar, *meclisten* bazı kişilerin Ermenileri desteklemesinden dolayı kanıtlarının dikkate alınmadığını ve bu duruma tepki gösteren köylülerin hapsedildiğini söylüyorlardı. Kendilerine karşı haksızlık yapıldığını düşündüklerinden hemen Rusya'ya göç kartına başvurmuşlardı. 300 civarında aile göç hazırlığına başlamıştı. Rıza Efendi'nin bu tartışmaya müdahale etmesi isteniyordu. Hapis olayının ise vahametine dikkat çekiliyordu.⁸⁹ Rıza Efendi, durumun araştırılması için harekete geçti. Meclis-i Vâlâ'nın da gündeme aldığı iddialar müftülüğe havale edilmiş ve gelecek cevaba uyulması talimatı verilmişti.⁹⁰ Gelecek cevabi yazı bilinmese de 1866 yılına ait kayıt meranın Ayamihal karyesi ahalisine ait olduğunu belirtiyordu. Bununla birlikte Ermenilerin müdahalesi de sona ermedi.⁹¹ Mahallinde çözülemeyen sorun İstanbul'a taşındı.⁹² İstanbul'daki incelemeler merayı Ayamihal, Canca, Kalederesi ve Mastre köylerinin ortak alanı olarak tanımlarken, Defter-i Hakani kayıtlarından hareketle kilisenin söz konusu arazinin sahibi olmadığı tespitinde bulunuluyordu.⁹³

Rumlarla Ermeniler arasındaki bitmek bilmeyen mera tartışması Trabzon Meclisinde de devam etti. Bu tartışmalar esnasında, Trabzon valisinin ifadesiyle tartışmaları sürekli gündemde tutan, keşiş Panayot'un, Ermenilere, “*Biz Rum'uz. Bu yerler bizindir. Siz Acem'den geldiniz. Sizleri buradan Acem'e kadar sürüp manastırınızı da zapt edeceğiz*” sözleri manidardır. Bir din adamı olan Panayot'un ifadeleri, Gümüşhane özelinde de olsa gayrimüslim Osmanlı milletlerinin kendini ve ötekini nasıl gördüğünü ortaya koyuyordu. Din adamları, sekülerleşen bir dönemde milletlerinin önünde hareket ederek, hatta tartışmaları alevlendirerek liderlik pozisyonlarını korumaya çalışıyorlardı.⁹⁴

Din adamlarının başını çektiği Rum ve Ermeniler arasındaki mera tartışmaları Rus ve Yunan diplomatik misyonlarınca da yakından takip ediliyordu. Hatta her iki devletin Trabzon konsolosluğu sık sık Gümüşhane'ye giderek Rumları göçe teşvik ediyordu. Ailelere, göçleri hâlinde 50'şer ruble ve gittikleri yerde de arazi ve ikişer çift öküz verileceği vad edilerek pasavan dağıtılıyordu. Rumlar da bu destekten cesaretle, bir kısmı manastır arazisi olarak belirlenmiş olan meradaki sınır kazıklarını sökmüşlerdi.⁹⁵

⁸⁸ BOA, MVL. 660/70, 23 Kasım 1863.

⁸⁹ BOA, MVL. 691/20, 17 Kasım 1864.

⁹⁰ BOA, MVL 687/79, 4 Aralık 1864.

⁹¹ BOA, MVL. 507/51, 16 Eylül 1866.

⁹² BOA, MVL. 523/29, 23 Ocak 1867.

⁹³ BOA, MVL. 525/31, 17 Şubat 1867.

⁹⁴ BOA, HR. MKT. 636/82, 21 Kasım 1868.

⁹⁵ BOA, HR. MKT. 637/54, 30 Kasım 1868.

Nihayet meranın Canca karyesi ve Vank manastırı hayvanlarına ait olduğu, yaklaşık 60 haneden oluşan Ayamihal köyünün merayla ilgisinin bulunmadığı, tartışmaların sonunda varılan en önemli karardı. Ancak Ayamihal köylülerinin ziraat yapmaları ve huzurlarının sağlanması devletin görevi olması hasebiyle Hanege mezarı olarak bilinen Divan-i Hümayun Hâcegânından Hacı Kostantin Efendi'nin tapulu 17 kıta arazisi satın alınarak köy halkının kullanımına sunulacaktı.⁹⁶

Görüldüğü üzere arazi yapısı, işsizlik, yoksulluk Gümüşhane ahalisinin göç etmesinde önemli rol oynamıştır.⁹⁷ Bununla birlikte gayrimüslim milletlerin kendi aralarındaki anlaşmazlıklar ve sair baskılar da göçün önemli sebeplerindendir. Başta yerel idareciler ve teftiş memuru Ali Rıza Efendi olmak üzere pek çok yetkili aldıkları tedbirlere rağmen göçü önleyememişlerdir. Yüzlerce aile, binlerce insan gerek Osmanlı toprakları dâhilinde gerekse yurt dışına giderek hayatlarını idame ettirmeye devam etmiştir.⁹⁸

IV. Teftiş Memuru Ali Rıza Efendi'nin Gümüşhane'de Diğer Çalışmaları

Ali Rıza Efendi, Gümüşhane'nin gelişmesine katkısı olacak, ahalinin günlük hayatını kolaylaştıracak kararlar alıyor, uygulamaya koyuyordu. Bu kararlardan dikkate değer biri de telgrafhane inşasıdır. Rumeli ve Anadolu'yu birbirine ve merkeze bağlayan telgraf hatlarının kendi mahallerinden de geçmesi hemen her yerde ahalinin talebidir. Trabzon'dan Erzincan'a kadar çekilen telgraf hattının bir kolu da Gümüşhane'den geçiyordu. Gümüşhanelilerin talebi üzerine masrafları da bizzat ahalice karşılanarak bir odalı telgraf merkezi faaliyete geçirildi.⁹⁹

Teftiş heyetlerinin gittiği her sancakta Müslüman ahali eğitim konusunda talepte bulunuyordu. Ancak Gümüşhane'nin eğitim sorunu âdeta bir güvenlik meselesine dönüşmüştü. Gümüşhane'de Rum ve Ermeniler büyük ve oldukça muntazam sıbyan mektebine sahiptiler. Bu okullarda Rumca ve Ermenice eğitim verildiği gibi matematik, coğrafya dersleri de önemseniyordu. Buna karşılık Müslüman kesimin yalnız tek sınıflı mektebi vardı. O da bakımsızlıktan yıkılmıştı. Madenlerin kapanmasından sonra ailelerin en önemli geçim kaynağı başta elma ve armut olmak üzere meyvecilikti. Meyve ticaretine rağmen geçim sıkıntısı tahammül edilemeyecek noktaya ulaşmıştı. Ahali Müslümanlığını sorgular hâle gelmişti. İsimlerini Süleyman Dimirti, Şakir Panayot şeklinde değiştirip pazar günleri kiliseye diğer günler de camiye gidiyorlardı. Dördüncü Ordu mıntikasını teftiş için Gümüşhane'ye gelen Mirliya Safvet Paşa, durumu "*Buçuk İslamiyet*" olarak adlandırıyor ve yayılmasına dikkat çekiyordu. Yaşanan bu sosyal sorunun çözümü olarak bir sıbyan mektebinin açılması ve çocuklara dinî eğitim verilmesi görülüyordu. Önceden temeli atıldığı hâlde yarım bırakılmış sıbyan mektebi inşaatının, yeni bir keşifle kapasitesi 150 öğrenciye çıkartılarak tamamlanmasına karar verildi.¹⁰⁰ 13.736 kuruş olan mektebin maliyetinin 6 bin küsur kuruşu Gümüşhane sancağı emvalinden, kalan kısmı memurlar ve memleketin ileri gelenlerince karşılanacaktı. Gümüşhane ulemasından hattat Hacı Edhem Efendi de hoca olarak mektepte görevlendirilecekti. Maaş olarak 150 kuruş Edhem Efendi'ye, 50 kuruş da mektebin hizmetlisine ödenecekti.¹⁰¹

Sancakta görevli zaptiyelerin sayısı ve maaşlarının yetersizliği de bir diğer konuydu. Postaların korunması, asker firarilerinin ve suçluların yakalanması, Trabzon'dan iç kesimlere

⁹⁶ BOA, İ. DH. 600/41851, 23 Ekim 1869.

⁹⁷ Eyyub Şimşek, "On Dokuzuncu Yüzyılın İkinci Yarısında Karadeniz Bölgesi'nden Rusya'ya Yapılan Göçler Üzerine Bazı Gözlemler", *Tarih Araştırmaları Dergisi*, 36/62, 2017, s. 247-271.

⁹⁸ Kemal Saylan, "XIX. Yüzyılda Gümüşhane Sancağında Yaşanan Gayrimüslim Göçleri", *Karadeniz İncelemeleri Dergisi*, 20, 2016, s. 275-292. Göç edenlerin yerleştikleri şehirlerden birisi de Giresun'dur. Giresun'un ilk belediye başkanı Kaptan Yorgi'nin kökeninin Gümüşhane olması bu anlamda önemlidir. Bk. Sezai Balcı, *Giresun Rumları ve Gayrimüslim Bir Belediye Başkanı: Kaptan Yorgi Konstantinidi Paşa*, İstanbul 2012.

⁹⁹ BOA, MVL. 661/10, 6 Aralık 1863; BOA, MVL. 686/52, 16 Kasım 1864; BOA, BEO. VGGd.190, 10 Aralık 1864.

¹⁰⁰ BOA, İ. DH. 517/ 35188, 5 Kasım 1863.

¹⁰¹ BOA, A. MKT. MHM. 284/29, 16 Kasım 1863.

gönderilen muhacirlerin sevkياتının sağlıklı bir şekilde yürütülmesi gerekiyordu. Trabzon'da Avusturya Lloyd, Fransız Messageries Impériales, Rus Karadeniz ve Türk Osmanlı şirketlerinin seferleri de şüphesiz Trabzon-Erzurum yolunun kullananların sayısını arttırmıştı.¹⁰² Hem zaptiye sayısının artırılması hem de üç bin kuruştan fazla maliyeti olacak zaptiye maaşı zamlarının hazinece karşılanması isteniyordu. Babıali, maaş artışının kabul edilemeyeceği, zaptiye sayısının ise Trabzon merkezden görevli aktarımı ile karşılanması cevabı ile talepleri reddetti.¹⁰³ Trabzon merkez sancağında da zaptiyenin yetersizliğinden Gümüşhane'ye görevli kaydırılmadı.¹⁰⁴ Bunun üzerine kır serdarı istihdamı yoluna gidildi.¹⁰⁵

Gümüşhane ve Kazalarında Zaptiye Sayısı ve Maaşları

Kaza	Çavuş			Süvari			Piyade		
	Sayı	Maaş	Zamlı	Sayı	Maaş	Zamlı	Sayı	Maaş	Zamlı
Gümüşhane Merkez	-	-	-	15	140	160	15+10	60	90
Torul	1	100	120	2	140	160	10	60	90
Koğans	1	100	120	2	140	160	10	60	90
Kürtün	1	100	120	-	-	-	10	60	90
Yağmurdere	1	100	120	-	-	-	10	60	90

Kırım Savaşı sonrasında artış gösteren ve 1860'lardan itibaren yoğunlaşan Kafkas ve Kırım göçleri de Gümüşhane'nin gündemindeydi. 1863 yılında Kelkit kazasına yerleşen Kırım muhacirlerinden 191 ailenin bir kısmı köylerde iskân edilmişti. Kalan aileler ise kendilerine ev ve arazi verilmesi için Ali Rıza Efendi'ye başvurdu. Günlük yarımşar kıyye ekmek verilen bu ailelerin, kışın yaklaşması da dikkate alınarak Viranşehir ve Keçehor köylerinden Rusya'ya göç edenlerin terk ettiği evlere yerleştirilmesi kararı alındı.¹⁰⁶ 1864 senesinde ise Kafkaslardaki Rus mezaliminden kaçarak Anadolu'ya göçen muhacirlerden 498'i Şiran kazasına yerleştirilmişti.¹⁰⁷

Karadeniz sahilini Doğu Anadolu'ya bağlayan önemli bir yol olan Trabzon-Erzurum yolu da bu süreçte elden geçirildi. Yolun Gümüşhane kesiminde tespit edilen çökmelerin tamir maliyeti çıkartıldı ve mühendis Mehmed Efendi marifetiyle tesviyesine çalışıldı.¹⁰⁸ Gümüşhane merkezdeki Güzelbahçe ve Gözaçar camileriyle Hacı Veli Efendi'nin evinin önünde bulunan 3 adet harap köprü ahalî tarafından tamir ettirildi. Daltaban mevkiindeki köprü, Erzurum yolu üzerinde bulunan Balahor köyünün camisi ve bazı hayratlar Gümüşhane hanedanlarından ve meclis azası Kadribeyzade Abdullah ile Tayyar Ağalar tarafından tamir ettirildi.¹⁰⁹

Şahsi işleri için Ali Rıza Efendi'den yardım talep edenlerin sayısı da oldukça fazlaydı. Bir kısmı borcunun tahsil edilmesini¹¹⁰ bir kısmı terfiinde yardımcı olunmasını istiyordu.¹¹¹ Babıali bile kendisine gönderilen dilekçeleri çözüm bulması için hemen Ali Rıza Efendi'ye yönlendiriyordu.¹¹²

¹⁰² Charles Issawi, "The Tabriz-Trabzon Trade, 1830-1900: Rise and Decline of Route", *International Journal Middle East Studies*, 1, 1970, s. 20.

¹⁰³ BOA, MVL 686/46, 6 Eylül 1864.

¹⁰⁴ BOA, MVL. 690/65, 13 Kasım 1864.

¹⁰⁵ BOA, MVL. 702/68, 18 Nisan 1865.

¹⁰⁶ BAO, MVL. 690/44, 9 Kasım 1864.

¹⁰⁷ Kemal Saylan-Faruk Algül, *Osmanlı Vesikalarında Şiran Kazası*, Şiran Belediyesi Yay., İstanbul 2017, s. 71.

¹⁰⁸ BOA, MVL. 649/37, 9 Haziran 1863; BOA, İ. MVL. 486/22024, 18 Haziran 1863.

¹⁰⁹ BOA, A.MKT. MHM 313/80, 4 Ekim 1864.

¹¹⁰ BOA, MVL. 435/47, 22 Ocak 1864; BOA, MVL. 435/42, 31 Ocak 1864; BOA, A. MKT. MHM. 808/36, 5 Ekim 1864; BOA, A. MKT. MHM. 819/48, 28 Kasım 1864.

¹¹¹ BOA, A. MKT. MHM. 315/87, 25 Ekim 1864.

¹¹² Mahmud Ataullah Efendi'nin Gümüşhane'de Balyemezzade Hafız Burhan Efendi ile müştereken sahip olduğu değirmenin bazı bölümlerini tamir adı altında ortağı tarafından zapt edildiği iddiaları da bunlardan biriydi. Bk. BOA, A. MKT. UM.803/24, 14 Eylül 1864.

Sonuç

Tanzimat Fermanının ilanıyla Osmanlı Devleti'nde yeni bir dnlem başlamıştı. Kanun stnlğn vurgu yapılıyor, vergi adaletinden bahsediyor, taşrada meclisler açılarak ahali yönetime dhil ediliyordu. Padişahın yetkileri sınırlandırılıyor, bürokrasinin hakimiyeti Babıali ismi altında simgeleşiyordu. şüphesiz reformlar finansal kaynağa, uygulayıcıya ve zamana ihtiyaç duyuyordu. Babıali, özellikle taşrada imar ve inşa faaliyetlerinde merkez btden önce yerel finans imknlarını aradı. Bu sebeple ahalinin nde gelenleri, servet sahipleri öne çıktı. Tanzimat meclislerine özellikle akil, afif ve varlıklı kişilerin tercih edilmesi “*tavsiye*”leri belki de merkezle taşranın reformlar sürecinde kader ortaklığının ilanıydı. Ancak bu ortaklık farklı şikyetleri de beraberinde getirdi. Ahali yerel siyasette gruplara ayrıldı ve zaman zaman da ezildi. Bununla birlikte memleketin ileri gelenleri güçlerini arttırmak için yolsuzluğa bulaştı veya rakiplerini yolsuzlukla itham ederek, bertaraf etme yoluna gitti.

Tanzimat'm ilk yıllarından itibaren taşradaki değişimi izlemek, yerinde görmek için Babıali teftiş heyetleri görevlendirdi. Eksikler tespit edildiği hâlde, Tanzimat reformlarını hayata geçirmekte başarılı olunamadı. Sultan Abdülaziz'in tahta çıkmasıyla birlikte taşraya uygulamaları denetleyecek, sorunları zerek belki de devletin halkın yanında olduğunu göstermek için yeni heyetlerin görevlendirilmesine karar verildi. Bursalı Ali Rıza Efendi, teftiş memuru olarak Trabzon, Erzurum, Harput, Diyarbakir, Adana ve Maraş bölgelerine gönderildi. Trabzon eyaletindeki sorunların zmne çalışmaktan diğer eyaletlerin incelenememesi içinde bulunulan durumun bir göstergesiydi.

1860'lı yıllarda, bir dönem ürettiği madenlerle ne ıkmiş olan Gümüşhane sancağı da Tanzimat reformlarının uygulanması sürecinde büyük sıkıntılarla karşı karşıydı. Maden ocaklarının kapalı olması işsizliği artırmıştı. Geçimini sağlayamayan ahali çareyi g etmekte arıyordu. Vcuh-i memleket ise farklı kaynaklardan gelir sağlamaya çalışırken, sancağın idaresini kendi çıkarlarına göre düzenliyorlardı. Dağlık bir memleket olan Gümüşhane'de, en kk parçası dahi kıymetli olan yeşil alanlar insanların çatışmasına ve yıllarca sürecek davalara yol açıyordu. 1863 yılında müfettiş olarak Gümüşhane'ye gelen Ali Rıza Efendi, sancağını teftişi esnasında yolsuzlukları ortaya çıkarttı. Suçları sabit olanları, başta meclis azalığı olmak üzere, görevlerinden azletti. Yerlerine yeni kişiler tayin edildi. Ahalinin vergi yükü altında ezilmesinin ge sebep olduğu tespitlerinden hareketle bakaya vergilerin memleketlerini terk etmemiş halktan istenmemesine karar verildi. Yaşanabilir bir Gümüşhane için yollar ve köprüler tamir ettirildi. Halkın dinini daha iyi öğrenmesi için mektepler ve camilerin inşa ve tamir edildi.

Kaynakça

1. Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA)

BOA, A. MKT; BOA, A. MKT. MHM; BOA, A. MKT. UM; BOA, BEO. VGGd; BOA, HR. H; BOA, HR. MKT; BOA, HR. TO; BOA, İ. DH; BOA, İ. MVL; BOA, ML. MSF.d; BOA, MVL.

2. Makale ve Kitaplar

Ahmed Cevdet Paşa, *Sultan Abdülhamid'e Arızlar (Ma'rûzât)*, haz. Yusuf Halaçoğlu, İstanbul 2010.

Akyıldız, Ali, “Tanzimat”, *İslam Ansiklopedisi*, 40, TDV Yay., Ankara 2011, s. 1-10.

Alkan, Necmettin, “Avrupalı Seyyahların Tasvirlerinde Gümüşhane ve evresi”, *History Studies*, 2/1, 2010, s. 82-97.

Altunbay, Mustafa, “1780'de Merkeze Gönderilen Bir Belgeye Göre Gümüşhane Yöresi Madenlerinin Durumu ve Madencilerin Devletten Beklentileri”, *Trabzon ve evresi Uluslararası Tarih-Dil-Edebiyat Sempozyumu 3-5 Mayıs 2001*, yay. haz. Mithat Kerim Arslan-Hikmet ksz, Trabzon 2002, s. 279-288.

- Aydın, Mahir, *Ahmet Arif Hikmet Beyefendi Bir Tanzimat Devri Şeyhülislamı*, Ankara 2013.
- Bozkurt, Gülnihal, *Batı Hukukunun Türkiye’de Benimsenmesi Osmanlı Devleti’nden Türkiye Cumhuriyeti’ne Resepsiyon Süreci (1839-1939)*, Ankara 1996.
- adırcı, Musa, *Tanzimat Döneminde Anadolu Kentlerinin Sosyal ve Ekonomik Yapısı*, Ankara 1997.
- elik, Yüksel, “Tanzimat Devrinde Rüşvet-Hediye İkilemi ve Bu Alandaki Yolsuzlukları nleme abaları”, *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi*, 15, 2006, s. 25-64.
- Findley, Carter V., *Kalemiyeden Mülkiyeye Osmanlı Memurlarının Toplumsal Tarihi*, ev. Gl Çağalı Güven, İstanbul 1996.
- Glen, Zafer, “Bosna Valisi Mehmed Vecihi Paŗa’nın Muhakemesi”, *Belleten*, 227, Aralık 2012, s. 849-877.
- Glen, Zafer, “Osmanlı Nüfus alışmalarına Bir Katkı: 1293-1295 / 1876-1878 Trabzon Vilâyeti Nüfus Verileri”, *Sosyal ve Liberal Bilimlerde Yeni Yönelimler-2*, Ed. Zafer Glen-İbrahim Serbestoğlu, Ankara 2017, s. 561-592.
- Issawi, Charles, “The Tabriz-Trabzon Trade, 1830-1900: Rise and Decline of Route”, *International Journal Middle East Studies*, 1, 1970, s. 18-27.
- İpek, Nedim, “Osmanlı’dan Cumhuriyete Gümüşhane’de G”, *History Studies*, 11/2, Nisan 2019, s. 681-700.
- Kaçar, Mücahit, “Fuzûlî Şikâyet-nâme’sinde Kimi Eleştirdi”, *Bizim Külliye*, 83, 2020, s. 66-71.
- Keleş, Erdoğan, “Abdurrahman Sami Paŗa’nın Rumeli Teftişi”, *Asia Minor Studies*, 7/1, 2019, s. 46-71.
- Kırlı, Cengiz, *Yolsuzluğun İcadı 1840 Ceza Kanunu, İktidar ve Bürokrasi*, İstanbul 2015.
- Köksal, Yonca, *Sadrızam Kıbrışlı Mehmet Paŗa’nın Rumeli Teftişi*, İstanbul 2007.
- Köse, İsmail, “İngiliz Seyyahların Günlüklerinde Gümüşhane evresi ve Trabzon Limanı’na Ulaşan Ticaret Yolları 1840-1900”, *History Studies*, 4/1, 2012, s. 359-371.
- Köse, Osman, “XIX. Yüzyılda Gümüşhane Madenleri”, *Trabzon ve evresi Uluslararası Tarih-Dil-Edebiyat Sempozyumu 3-5 Mayıs 2001*, yay. haz. Mithat Kerim Arslan-Hikmet ksz, Trabzon 2002, s. 289-311.
- Mumcu, Ahmet, *Osmanlı Devleti’nde Rüşvet (zellikle Adli Rüşvet)*, Ankara 1969.
- Ortaylı, İlber, *İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı*, İstanbul 2014.
- ntuğ, M. Murat, *Ahmed Vefik Paŗa’nın Anadolu Sağ Kol Müfettişliği*, Konya 2009.
- zdiş, Hamdi, *Taŗrada İktidar Mücadelesi: II. Abdülhamid Döneminde Trabzon Vilayeti’nde Eşraf, Siyaset ve Devlet (1876-1909)*, (Yayımlanmamış DT, Hacettepe Üniversitesi, Ankara 2008.
- zger, Yunus, *XIX. Yüzyıl Bayburt (Sosyo-Ekonomik, İdari ve Demografik Yapı)*, İstanbul 2008.
- Pamuk, Bilgehan, “XVII. Asırda Gümüşhane (Canca) Maden Mukataasına Dair Bazı Bilgiler”, *A. . Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 30, 2006, s. 167-184.
- Saydam, Abdullah “Osmanlı Madenciliği ve XIX. Yüzyılın Ortalarında Trabzon’daki Maden Ocakları”, *OM Eğitim Fakültesi Dergisi*, 6, Samsun 1991, s. 261-276.
- Saydam, Abdullah, “Tanzimat Devrinde Yolsuzluklarla Suçlanan Bir Vali: Mehmed Vecih Paŗa”, *History Studies*, 12/2, Nisan 2020, s. 595-618.
- Saydam, Abdullah, “Trabzon’un İdarî Yapısı ve Yenileşme Zarureti (1793-1851)”, *OTAM*, 18, Ankara 2005, s. 285-317.

- Saylan, Kemal, "XIX. Yüzyılda Gümüşhane Sancağında Yaşanan Gayrimüslim Göçleri", *Karadeniz İncelemeleri Dergisi*, 20, 2016, s. 275-292.
- Saylan, Kemal, *Gümüşhane İdari, Sosyal ve Ekonomik Tarihi (1850-1918)*, İstanbul 2014.
- Saylan, Kemal, *Seyyahların Gözüyle Gümüşhane (Osmanlı Dönemi)*, Gümüşhane 2016.
- Saylan, Kemal-Faruk Algül, *Osmanlı Vesikalarında Şiran Kazası*, Şiran Belediyesi Yay., İstanbul 2017.
- Serbestoğlu, İbrahim, "Tanzimat'ın Uygulanmasında Bir Yöntem Olarak Teftiş", *XVII. Türk Tarih Kongresi, 15-17 Eylül 2014, (IV. Cilt-II. Kısım)*, Ankara 2018, s. 765-778.
- Serbestoğlu, İbrahim, *Tanzimat, Teftiş ve Canik Sancağında Modernleşme*, İstanbul 2019.
- Serbestoğlu, İbrahim-Fatih Sansar, "1860'lı Yıllarda Gümüşhane Madenlerinin Durumu ve Sosyo-Ekonomik Etkileri Üzerine Bir Değerlendirme", *Erasmus Symposium Proceeding Book (5-6 April 2019)*, Elazığ 2019, s. 1117-1125.
- Seyitdanlıoğlu, Mehmet, *Tanzimat Devrinde Meclis-i Vâlâ (1838-1868)*, Ankara 1999.
- Sezai Balcı, *Giresun Rumları ve Gayrimüslim Bir Belediye Başkanı: Kaptan Yorgi Konstantinidi Paşa*, İstanbul 2012.
- Şimşek, Eyyub, "On Dokuzuncu Yüzyılın İkinci Yarısında Karadeniz Bölgesi'nden Rusya'ya Yapılan Göçler Üzerine Bazı Gözlemler", *Tarih Araştırmaları Dergisi*, 36/62, 2017, s. 247-272.
- Tızlak, Fahrettin, "Osmanlı Devleti'nde Madencilik", *Osmanlı*, c. 3, Ed. Güler Eren, Ankara 1999, s. 312-321.
- Tozlu, Selahattin, "Gümüşhane Adı Hakkında (IX-XIX. Yüzyıllar Siyaset ve Yerleşme Tarihi)", *Gümüşhane Tarihi (İl Oluşunun 85. Yılında Gümüşhane Tarihi ve Ekonomisi Sempozyumu Tarih Bildirileri) 25-26 Mayıs 2010*, Ed. Bayram Nazır-Kemal Saylan, Gümüşhane 2016, s. 473-501.
- Tozlu, Selahattin, *XIX. Yüzyılda Gümüşhane*, Erzurum 1998.
- Tuncel, Metin, "Gümüşhane", *İslam Ansiklopedisi*, 14, TDV Yay., İstanbul 1996, s. 273-276.
- Tural, Erkan, "Bir Bürokrat ve Bir Seyyah Gözüyle Canik (Samsun) Sancağı", *Çağdaş Yerel Yönetimler*, 17/1, 2008, s. 75-91.

Summary

Reforms turned into state policy with the declaration of the Tanzimat in the Ottoman Empire. Meclis-i Vela, established in 1838, both organized and supervised the reforms institutionally. Despite this, the reforms were tried to be implemented through trial and error. Since the reforms in administrative, financial and legal fields directly affected social life, there were difficulties in their implementation. However, there were demands for investments in almost every region of Anatolia and Rumelia in the fields of transportation and communication. The roads were tried to be renewed according to European standards, and the distances were shortened with the telegraph lines. Especially, while the increase in communication facilities strengthened the control of the Porte over the provinces, it made it easier for the local people to reach Istanbul for their complaints. Despite these developments, it is obvious that change is not easy to experience.

The Sublime Porte had been strictly controlling the events in the provinces since the first years of the Tanzimat. In particular, the inspectors assigned were inspecting the applications, identifying the problems and trying to find solutions. Often, short inspection processes did not produce the expected results. The state faced heavy inspection costs. However, the obligations of being a state could not be left to arbitrary practices in the provincial administration. After

Abdulaziz became the Ottoman sultan, new inspection delegations were sent to Anatolia and Rumelia in 1863. Ali Rıza Efendi was assigned to supervise the regions of Trabzon, Erzurum, Harput, Diyarbakır, Adana and Maraş within this framework.

Ali Rıza Efendi, who came to the fore with his achievements in public service and was appointed as a member of the Meclis-i Vala, faced great problems when he went to Trabzon. Issues such as arbitrary practices of the administration, corruption, insufficiency of educational institutions, insufficient public order, poverty and immigration were some of the topics Ali Rıza Efendi sought a solution. Even in a relatively small sanjak like Gümüşhane, almost all of these topics were on the inspector's agenda.

In the 1860s, Gümüşhane's center and its districts were the scene of the local politics' struggle for power. The district governor, Baha Bey, who showed a successful administration, was dismissed after the complaints of the local forces. However, the court proved not guilty as a result. Esad Aga, the former director of the Siran district, was another administrator who faced groundless accusations. He was tried in the period when the Şiran accident was both connected to Erzincan and Gümüşhane. In the Tanzimat Period, in the Ottoman provinces, in addition to the district directorates, the parliament members were also the scene of important struggles. Local councilors, chosen among prominent and wealthy figures, were occasionally the subject of complaints from the public. As a result of the complaints, the Gümüşhane Parliament members of Derviş, Tayyar and Abdi Ağa and İbrahim Efendi were ended. In addition to these, Gümüşhane Mining Manager İbrahim Efendi fled abroad by signing a major corruption. He first fled to Greece and then to France. Upon the attempt of the Ottoman Empire for his return, he went to Russia and lost his track.

The closure of the mines brought poverty in Gümüşhane with it. The people of Gümüşhane immigrated to the country and abroad, mainly to Russia. The remaining families were also held responsible for the tax debts of those who left. Finally, as a result of the work of the inspector Ali Rıza Efendi, it was decided that the tax debts of the immigrants would not be collected from the remaining ones. Thus, Ottoman administrators tried to prevent non-Muslim migration. However, there was another problem as important as the tax burden: the pasture dispute between Greeks and Armenians. Ali Rıza Efendi could not resolve the pasture dispute during the inspection period. Even Russian and Greek consuls got involved. As a result of this discussion, especially the Greeks immigrated from Gümüşhane.

Ali Rıza Efendi worked for a livable Gümüşhane as well as striving for the solution of the problems. Roads and bridges were repaired. Schools and mosques were built and repaired so that the people could learn their religion better.